

Identita deklarovaná a žitá

Romští pedagogičtí asistenti – reflexe etnické, kulturní a občanské identity

Mirjam Moravcová, Miloslava Turková

Úloha elit v procesech konstruování skupinových identit a přijímání skupinové sebeidentifikace byla již mnohokrát zdůrazněna – v rovině obecné i v souvislostech určitých konkrétních společenských subjektů, včetně subjektů etnických. Zvažována byla i ve spojitosti s národně emancipačními procesy, které transparentně poznamenaly dějinný vývoj Evropy 19. a 20. století, a také ve spojitosti etnicky motivovaných dialogů a střetů evropské současnosti.

Úvahy nad úlohou elit v etnických dialozích nabývají na časovosti také v dnešní společenské situaci České republiky. Vyostrují se zejména v kontextu paralelně probíhajících snah romského obyvatelstva o vlastní zviditelnění a snah státní legislativy o integraci občanské společnosti republiky. Kde v těchto procesech stojí kulturní a politické elity vyšlé z řad romského obyvatelstva České republiky? Jaké jsou jejich postoje k sobě samým? Jaké je jejich sebepojetí, sebereflexe a kulturní ukotvení? Jaký je jejich postoj k vlastním etnickým kořenům, k etnické a národní identitě? Tyto otázky je třeba považovat za vysoce závažné, a to jak z hlediska společenského směřování Romů, tak z hlediska konstruování občanské společnosti republiky.

V rámci širšího studia kulturního ukotvení romských elit jsme se zabývali také problémem sebereflexe nově se konstituující profesní skupiny romských pedagogických asistentů. Zaměřili jsme se na skupinu Romů, která se svým působením na českých školách s cílem napomoci romským dětem zvládat školní výuku a úspěšně se orientovat ve školním prostředí, aktuálně zařazuje mezi romskou elitu.

Etnická a národní identita

Náš výklad pojmů etnické kořeny a etnická identita, které nazíráme jako dvě rozdílné podstaty etnické existence člověka, jsme již definovali v souvislosti s postoji romských dětí k sobě samým.¹ **Etnické kořeny** posuzujeme jako danost, kterou předurčuje výchozí rodina a etnické prostředí, v nichž jedinec prochází enkulturací (a které primárně formují jeho osobnost, kulturní návyky, vnímání okolní společnosti a normy chování). **Etnickou identitu** naproti tomu chápeme jako uvědomělý sebeidentifikující postoj k vlastní etnické existenci. Definujeme ji jako **vědomí** sounáležitosti se skupinou lidí, s nimiž sdílíme představu o sobě samých, s nimiž máme shodné určité kulturní zvyklosti a principy, s nimiž se ztotožňujeme a vydělujeme oproti jiným etnickým subjektům a příslušníkům těchto subjektů.² Rozdílnost mezi **etnickými kořeny** a **etnickou identitou** tedy hodnotíme jako rozdílnost mezi přirozeným mimovolným osvojením si určité kultury a uvědomělým sebeidentifikujícím ztotožněním se s ní.

Národní identitu posuzujeme naproti tomu jako uvědomělou sebeidentifikaci se společností, která je vybudovaná na národně-politických základech. Nazíráme ji tedy jako vědomí sounáležitosti se sociálně diferencovanou societou, která disponuje etnickými kořeny a etnickou identitou, která však současně funguje jako národně-politický subjekt-celek a jako takovýto subjekt – celek se definuje jak vzhledem k jiným národně-politickým subjektům, tak vzhledem k subjektům etnickým, (které ještě neprošly národně politickou emancipací).³ Rozlišení pojmů etnická a národní identita opíráme o to pojetí novodobého národa, které v opozici k národu občanskému chápe národ jako societu lidí hlásících se k totožné výchozí etnicitě. Rozdílnost mezi **etnickou identitou** a **národní identitou** tedy nazíráme jako rozdílnost mezi uvědomělým ztotožněním se s určitým etnikem a jeho kulturou a uvědomělým ztotožněním se s národně-politickým subjektem, který si toto etnikum vybuďovalo.

¹ Moravcová, Mirjam: Proměňující se volba – Rom, Čech či obojí? Etnická sebereflexe romských dětí. *Český lid*, 88, 2001, č. 1, s. 43–44.

² Myšlenku vazby skupinové (etnické) identity na opozici k *druhému, jinému* formuloval v 60. letech 20. stol. Frederik Barth: *Ethnic Groups and Boundaries*. In: *Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (eds.): Ethnicity*. Oxford – New York, Oxford University Press 1996, s. 75–82. – Otázku etnické identity si v 90. letech 20. stol. opakovaně kladli slovenští etnologové v nejrůznějších souvislostech. Srov. Csáky, Moritz – Mannová, Elena: *Kolektivní identity v střední Evropě v období moderny*. Bratislava, Academic Electronic Press pre Academic DTP 1999.

³ Kořalka, Jiří: *Co je národ?* Praha, Svoboda 1969. – Hroch, Miroslav: *V národním zájmu*. Praha, Nakladatelství lidové noviny 1999, s. 17–19. – Barša, Pavel – Strmiska, Maxmilián: *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva*. Brno, CDK 1999, s. 31–33.

Elity národně emancipačních hnutí 19. a počátku 20. století

V evropském vývoji moderní doby formulovaly ideologii národně-emancipačních zápasů elity. Elity opětovně vytyčovaly požadavky těchto zápasů a hledaly jejich symboly – v souladu s proměňujícím se společenským názorem a kulturní úrovní společnosti, kterou oslovovaly. Své vize prosazovaly ve vnitřním diskurzu, který směřovaly k příslušníkům vlastní společnosti, i v diskurzu, který vedly s *jinými, druhými, cizími*, k nimž stály v opozici a proti nimž se chtěly vymezit.

Pro charakter toho kterého národně-emancipačního zápasu mělo proto zásadní význam sociální ukotvení elit, jejich názorový rozptyl a vazba na určitá uskupení v rámci formujících se národně-politických subjektů. Společenská východiska elit určovala výchozí společenské pozice formujících se a sebeuvědomujících se národních společností. V řízeném informačním toku elity spoluutvářely názor na vlastní národní společnost i názor na *druhé, jiné*. Modelovaly také vztah k nim.

Příznačným rysem společenského působení elit byla jejich sebereflexe – v české i dalších národních společnostech předkládaná veřejnosti jako vize iniciujících protagonistů, kteří vedou zápas za *národ, veřejnost, spoluobčany*, kteří své působení podřizují kolektivním *národním* potřebám, kteří svou prací prosazují požadavky, jež sami pomáhají vytyčovat. Národní společnost v nich měla spatřovat své reprezentanty, kteří tak činí z vlastního rozhodnutí, za osobních obětí (nejednou reálných) a bez očekávaných podnětů těch *druhých*, vůči nimž se vymezovali a stáli v opozici. Práce protagonistů národně-politických emancipačních zápasů 19. a prvních desetiletí 20. století se jak v optice elit, tak i v optice veřejnosti vždy vážala na vlastní iniciativu, vlastní práci a vlastní oběti.

Základní pozicí kulturních i politických elit národně emancipačních zápasů se stala bezvýhradná sebeidentifikace s národní společností. Znamenala uvědomělé přijetí identity této společnosti a uvědomělé ztotožnění se s ní jako s ideálním celkem. Odtud se odvíjela i jejich práce a argumentace, sebe prezentace i prestiž. Tato sebeidentifikace byla v pozicích elit deklarativně postavena nad jejich skupinové zájmy. Dialog vedený z pozice těchto zájmů, jakkoli vzepjatý, byl pak prezentován jako legitimní součást zájmů národní společnosti (a jejich uskupení). Tomuto vnímání odpovídala i dobová filozofická interpretace národní identity. Ještě na počátku 20. století ji např. Emil Durkheim označil za neměnnou danost.⁴

⁴ Durkheim, Emil: *The Elementary Forms of Religious Life*. New York, The Free Press 1995.

Kdo však patřil ke kulturním a národně-politickým elitám sociálně složitě strukturovaných národních společností emancipujících se malých evropských národů? Koho proměňující se, postupně sociálně vyzrávající a v sociální struktuře se kompletující společnosti těchto národů považovaly za své protagonisty, za nositele emancipačních zápasů? A naopak: Kdo chtěl vstoupit na toto kolbiště a byl respektován? Měřítka dneška, která elity ztotožňují s úzkou skupinou politických a ekonomických špiček společnosti, mediálních hvězd a v poměrech České republiky stále ještě i se skupinou osobností vědy a kultury, jsou pro společnost emancipujících se národních subjektů nedostačující a pravdě neodpovídající. Kdo tedy patřil z pohledu současníků k protagonistům národotvorných zápasů?

Odpověď nutno hledat v aktuálních cílech národně-emancipačních zápasů a v nemenší míře také v sociálním a lokálním úhlu pohledu na ně. Vedle koncepčního působení kulturních a politických osobností, uznávaných národní společností za „národní vůdce“, měla zásadní význam pro prosazení emancipačního procesu uvnitř konstituující se národní společnosti práce místních a regionálních nadšenců. Na práci těchto lokálních elit, práci vykonávané v každodenním kontaktu se spoluobčany, spočíval úspěch uvědomovacího, integračního i sebevzdělávacího procesu. Odtud jejich nepopíratelný význam. I lokální elity přijaly jednotnou národní identitu, sebeidentifikovaly se s národotvorným procesem a ztotožnily se s národní společností jako ideálním a nezpochybnitelným celkem. Učinily tak ovšem z pozic představitelů národně-politického zápasu, a to bez ohledu na svá sociální východiska.

Teprve zkontrastnění protipólných sociálních vrstev národní společnosti, vytyčování jejich odlišných sociálních požadavků a především dosažení celé sociální struktury, tedy ztráta sociální asymetričnosti vzhledem k dobovému modelu sociální struktury evropské společnosti, oslabily u elit malých evropských národů dominantní národně unifikující pozice. V kontextu národní identity začaly elity přijímat a prosazovat jako rovnocenné (nebo i důležitější) identity další, tentokrát konstruované na bázi sociální a politické. I toto přehodnocení výlučnosti národní identity a důležitosti dalších identit se promítlo do postojů elit na různých lokálních úrovních. K tomuto přehodnocení v pozicích elit došlo souběžně s nabytou sebejistotou národní existence. Podloží identity národní zůstávalo ovšem i v pozicích elit stále přítomné – aby ve chvílích ohrožení národních zájmů vystoupilo do popředí a bylo aktivováno (bez ohledu na kroky stranou jednotlivců z řad těchto elit).

Společnou realitou, z níž protagonisté národně-emancipačních zápasů malých evropských národů 19. a počátku 20. století vyšli, byla existence etnických subjektů s určitým společným povědomím: jazykovým, historickým, kmenovým, kulturním. Tyto etnické subjekty sice žily v postavení nedoceňované menšiny v mnohonárodnostním státě, avšak obývaly určité společné území. K tomuto území se vztahovaly, vázaly na ně svou historicky nezpochybnitelnou kontinuitu a v symbolické rovině je považovaly za své vlastnictví. Nedocenění většinové společnosti vycházelo především z asymetrie sociální struktury etnického subjektu, ze skutečnosti, že dominantní část etnika měla nižší sociální status a na něj vázané nerovné postavení ve společnosti. Společnou realitou, se kterou národně-politické elity pracovaly, bylo i dobové nazírání na národ. Filozofické pojetí prezentovalo národní společnost jako existenčně nezpochybnitelný integrální celek, který je definován nadřazenou a neměnnou národní identitou.

Argumentaci národně emancipačních zápasů 19. a prvé poloviny 20. století opírali jejich protagonisté o historickou kontinuitu vlastních kulturních kořenů, o etnickou i kulturní osobitost a o totožnost vlastního národního společenství – totožnost existující i nově budovanou. V rámci svých reálných možností stavěli i na dějinném faktu již jednou existující státnosti. V kontextu vývoje české společnosti pak při posilování existující a konstruování nové identity argumentovali vlastním jazykem, kontinuitou dějin a právního vědomí, osobitými životními zvyklostmi, zvláštní životní filozofií, specifickou mentalitou a svěbytnými kulturními projevy v oblasti vysokého i lidového umění. Ze všech těchto oblastí vytyčovali symboly své identity, pomocí nichž se měla národní společnost sebeidentifikovat.

Romské elity v současnosti ČR

Postmoderní evropská současnost přelomu 20. a 21. století je – po určité relativní bezkonfliktnosti národně-emancipačních snah a stabilitě národnostní mapy Evropy v druhé polovině 20. století – opět svědkem oživení etnických pohybů. Je svědkem zápasů, v nichž významnou úlohu opět přebírají reprezentanti těch etnik, která usilují o docenění, respektování a společenské uznání. V tomto postavení jsou i reprezentanti Romů v ČR.

Východí pozice romských kulturních a politických elit, které v ČR jdou za vizí docenění, respektování a společenského uznání, jsou však rozdílné od pozic elit, které podstoupily emancipační zápasy v 19. a na počátku 20. sto-

letí, a to ve dvou rovinách. Prvá reprezentuje celospolečenské evropské klima, druhá reprezentuje kulturní realitu romského obyvatelstva v ČR.

V souvislostech celospolečenského evropského klimatu postmoderní doby je romská reprezentace postavena před nové pojetí významu etnické a národní identity v souboru ostatních identit, kterými disponuje jednotlivec, skupina, societa. Je postavena před fakt, že nejen národní, ale i etnická identita jsou mnohými ideology postmoderní doby nazírány jako možná volba v rámci těchto i dalších identit člověka.⁵ Toto pojetí je sice diskutováno, ale politology imperativně prosazováno a v evropské politické praxi obecně přijímáno. Národní identita je tedy dána na roveň identitě jakékoli sociální skupiny, jež svou totožnost buduje na jiných než etnických principech. A tato volba mezi identitami a jejich prioritami je realitou i pro romské obyvatelstvo.⁶

Další společenskou realitou současné Evropy, před kterou je romská elita postavena, je požadavek fungujícího vzdělávacího systému, který v evropské společnosti předpokládá standardizaci základního vzdělání pro všechny občany určitého státu. Z pozice romské elity je garancí sociálního vzestupu romského obyvatelstva. A takovýto vzdělávací systém vytváří předpoklady pro integraci té které občanské společnosti.

Realitou je i proces kulturní globalizace, který usiluje o kulturní sjednocení evropského a světového obyvatelstva v nadetnické a nadnárodní rovině. Postmoderní doba tedy světu vysvětluje, jak má nazírat svoji každodennost (bez ohledu na to, zda jí svět uvěří). Vysvětluje ji i Romům.

Sebereflexe romských politických elit v evropských souvislostech však obsahuje vlastní vizi budoucnosti. Protagonisté této vize prosazují myšlenku exteritoriálního romského národa. Cestu za doceněním a uznáním Romů chtějí podstoupit jako představitelé sjednocené evropské etnosociální komunity, která sice žije roztroušena, není kulturně vnitřně totožná, přijala kulturní rysy různých většinových společností, v nichž žije, avšak má řadu společných charakteristik. Na těchto charakteristikách se snaží zastánci vize romského exteritoriálního národa vybudovat novou společnou identitu evropských Romů. Před české Romy staví jako novou kvalitu program národně politického sjednocení v rovině celoevropské.

⁵ Barša, Pavel – Strmiska, Maximilián: *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva.* Brno, CDK 1999, s. 69–72.

⁶ Úvahy nad směřováním romské populace v postmoderní Evropě jsou obecnější záležitostí. Srov. např. Nicolini, Bruno: Romové – etnikum na rozcestí. *Romano džaniben*, 3, 1996, č. 3, s. 2–4.

V souvislostech České republiky se pak reprezentanti Romů, kteří se podílejí na úsilí o společenské docenění a uznání romského obyvatelstva, vyrovnávají s několika základními skutečnostmi.

1. Romské obyvatelstvo v ČR žije v diaspoře⁷ a navíc v naprosté většině v krátké časové kontinuitě. Rozhodující část Romů imigrovala do českých zemí ze Slovenska v průběhu druhé poloviny 20. století.⁸ Odtud odvozuje i své kulturní kořeny.
2. Přesídlením vyměnili Romové nejen většinovou společnost, která je obklopuje – tedy kulturní a etnické prostředí, v němž žijí. Změnili i svůj socio-kulturní status.⁹ Přestali žít v etnicky ohraničených osadách vesnických obcí a stali se z převážné většiny obyvateli měst. Navíc zpřetrhali výchozí rodinné a lokální vazby, v nichž kontinuálně žili a uměli žít. Romská reprezentace musí proto respektovat, že Romové dnes žijící v ČR nemají jednotná kulturně-skupinová východiska, nedisponují jednotnými kulturními tradicemi – a to ani v rámci jednotlivých lokalit.
3. Tradiční povědomí skupinové sounáležitosti Romů je budované nikoli na lokálních, nýbrž na pevných rodinných východiscích. Odtud se odvíjí i jejich identita.
4. České obyvatelstvo a většina romského obyvatelstva ČR nežily v minulosti vedle sebe, jejich kulturní východiska se vzájemně neobrušovala. Češi i Romové od vzájemného soužití vyžadují něco jiného. Neumějí žít spolu. Z pozice české veřejnosti se proto nedocenění neopírá pouze o sociální východiska, ale i o kulturní model života, který na rozdíl od

⁷ Emil Ščuka, prezident IRU (Mezinárodní romské unie) označil Romy za „neteritoriální národ“. (Srov. Hübschmannová, Milena: Rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, prezidentem IRU (Praha 19. 9. 2000). *Romano džaniben*, 7, 2000, č. 4, s. 4.) V obdobném smyslu se vyjádřila i Irena Raichová. Srov. Raichová, I. a kol.: *Romové a nacionalismus*. Brno, Muzeum romské kultury 2001, s. 28–29. – Svým názorem zřejmě reagovali na pojetí národa, které v posledním desetiletí 20. stol. formuloval např. A. Smith. Podle Smitha: „*národy jsou územně ohraničené jednotky obyvatelstva vázané k vlasti...*“. (Srov. Smith, Anthony D.: *National Identity*. London – New York, Penguin Books 1991, s. 13–14.) – Rozmístění romského obyvatelstva v ČR v roce 1991 srov. např. Kalibová, Květa: Demografické a geodemografické charakteristiky romské populace v České republice. In: *Romové – reflexe problému*. Praha, Sofis 1997, s. 23–25, též: Romové v pohledu statistiky a demografie. In: *Romové v České republice (1945–1999)*. Praha, Socioklub 1999, s. 101–102.

⁸ Haišman, Tomáš: Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In: *Romové v České republice. (1945–1999)*. Praha, Socioklub 1999, s. 141–183. – Nečas, Ctibor: *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc, Univerzita Palackého 1999, s. 84–88.

⁹ Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit. Olomouc, PedF PU 1993, s. 50 an.

Slovenska je chápán jako cizorodý v kontextu kulturního vývoje českých zemí.

5. **Současné romské elity své společenské pozice budují na paralelách pozic českých (a evropských) elit, tedy na politické, společenské a ekonomické úspěšnosti, a navíc také na úrovni dosaženého vzdělání. Naproti tomu tradiční romské komunity konstruovaly a uznávaly své elity na jiných principech. Budovaly je na autoritě určitých rodin, na autoritě generační posloupnosti a na prestiži určitých profesí.¹⁰ Změna vnímání elit znamená kulturní změnu, která je již součástí procesu integrace.**
6. **Kulturní šok přesídlení (změna etnického i sociálního prostředí) spolu se vzdělávacími iniciativami státu nastartovaly proces inkulturace. A tento proces kulturního sblížení s českou společností dává Romům prostor pro volbu národní identity, a to i při uchování vědomí romských kořenů a romské spolupatříčnosti.**

Romské kulturní a politické elity, které usilují o směřování budoucnosti Romů v ČR, stojí tedy před volbou cíle a cest k jeho dosažení. Stojí však zároveň před konfrontací své volby s volbou, k níž se přiklání romská veřejnost.

Struktura současných romských elit v ČR

Otázka, kdo jsou romské elity v současnosti ČR, je citlivá a jistým způsobem i vágní.¹¹ Reprezentanti Romů, kteří se deklarují v pozicích romských kulturních, společenských a politických protagonistů a z těchto pozic usilují o prestiž mezi romským obyvatelstvem, opírají své postavení o model společenského statusu euroamerické společnosti,¹² a to přesto, že v pozičních zápasech využívají tradiční vnitřní vazby romských rodinných společenství. K těmto moderním elitám patří političtí reprezentanti Romů, kteří pracují v mezinárodních politických strukturách a v politických strukturách ČR.¹³ Patří k nim ti, co působí ve státním aparátě ČR, v romských iniciativách, v kulturních a neziskových organizacích. Náleží

¹⁰ Holomek, Karel: Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a **minoritní mocenská politika** ve vztahu k Romům. In: *Romové v České republice. (1945–1999)*. Praha, Socioklub 1999, s.296–299.

¹¹ Např. Karel Holomek ztotožňuje současnou romskou elitu s **Romy – intelektuály**, kteří **formulují perspektivy Romů**. Srov. Holomek, Karel: *Vývoj romských reprezentací...*, c. d., s. 290–296, 300–307.

¹² Hübšchmannová, Milena: *Rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, ...*, c.d., s. 3–9.

¹³ **Osobitý pohled na romskou politickou reprezentaci v ČR** srov. Říčan, Pavel: *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha, Portál 1998, s. 49–52.

k nim i romská inteligence, která se uplatnila v nejrůznějších občanských povoláních (ekonomického, kulturního, mediálního, technického směru), skupina umělců a také Romové, kteří uspěli v podnikatelské sféře. Moderní romskou elitu tedy reprezentuje vrstva společensky, kulturně a ekonomicky úspěšných Romů, vrstva, která se opírá o dosažené vyšší vzdělání (středoškolské, vysokoškolské), o vlastní manažerské schopnosti a případně o dosaženou uměleckou profesionalitu (někdy vycházející i z amatérské činnosti). Jsou to tedy Romové, kteří se prosadili v občanské společnosti ČR a zaujali místa odpovídající jejich vzdělání a schopnostem.

Skupina pracovníků vzdělávacích institucí, jejichž úkolem je kulturně modelovat romské spoluobčany, byla však donedávna spíše výjimečná. Průlom učinilo v roce 1997 Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR svým rozhodnutím vytvořit funkci romských pedagogických asistentů na českých základních školách.¹⁴ Romové začali působit na školách s cílem

¹⁴ První romský asistent však začal působit již v roce 1993 na Církevní ZŠ Přemysla Pittera v Ostravě. V druhé pol. 90. let 20. stol. asistenty financovaly především nadace: Nová škola, Společenství Romů na Moravě, Open Society Fund. (Srov. Šavelková, Lívía – Schirová, Klára: Učitelé bez titulu. *Romano džanihan*, 7, 2000, č. 3, s. 36–37.) Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR zřídilo funkci romského pedagogického asistenta v roce 1997 Statutem z 25. 6. Učinilo tak v souvislosti se zřízením tzv. nultých tříd při základních školách. V nich vedle učitelů pracovali i romští pedagogičtí asistenti. Již o rok později MŠMT umožnilo působení asistentů i v dalších třídách základních škol. „Romský asistent“ měl podle Informace o zřízení funkce romského asistenta z 3. 3. 1998 pomáhat pedagogům: *a.* ve výchovně vzdělávací činnosti při komunikaci s romskými dětmi, při individuálním přístupu k nim a při překonávání výchovných a vzdělávacích obtíží, *b.* při mimoškolních činnostech, *c.* při spolupráci s rodiči, *d.* při spolupráci s romskou komunitou v místě školy. O zřízení funkce romského asistenta žádal ředitel školy. Jemu byl také romský asistent podřízen. Pouze při výchovných činnostech podléhal instrukcím pedagoga, pod jehož vedením pracoval. Žadatel o místo romského asistenta musel splnit dva požadavky: být starší než 18 let a úspěšně absolvovat kurz v minimální délce deseti pracovních dnů. Naopak k Informaci připojená Úprava Statutu pokusného ověřování přípravných tříd z 3. 3. 1998 rušila dva předchozí požadavky zakotvené ve Statutu z 25. 6. 1997 – *a.* požadavek dokončeného středoškolského vzdělání a *b.* požadavek čistého výpisu z rejstříku trestů. Úpravou z prosince 2000 Ministerstvo funkce romského pedagogického asistenta předeklarovalo na funkci *vychovatel – asistent učitele*. Od uchazečů o místo asistenta se nadále požaduje: *a.* dosažení 18 let, *b.* dokončené základní vzdělání, *c.* trestní bezúhonnost, *d.* absolvování 40 následových hodin a úspěšné absolvování kurzu pedagogického minima v délce 10 dní (80 výukových hodin) ve vzdělávacím zařízení a s akreditovaným programem. Asistent je přijímán na zkušební dobu, během níž ředitel školy ověřuje jeho způsobilost. Ředitel také zodpovídá za jeho práci. (Srov.: Statut pokusného ověřování přípravných tříd, č. j. 12 748/97 – 20 z 25. 6. 1997 (platný od 1. 9. 1997 do 25. 6. 2000). – Informace o zřízení funkce romského asistenta v základní a zvláštní škole, č. j. 14 170/98 – 22 z 3. 3. 1998. – Úprava Statutu pokusného ověřování přípravných tříd (k č. j. 12 748/97 – 20 z 25. 6. 1997), č. j. 14 169/98 – 22 z 3. 3. 1998. – Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ke zřízení přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustanovení funkce vychovatele – asistenta učitele, č. j. 25 484/2000 – 22 z 25. 12. 2000. – Srov.: Šavelková, Lívía – Schirová, Klára: Učitelé bez titulu ..., c.d., s. 37. Srov. pozn. 17.

napomáhat školní úspěšnosti romských dětí. Dostali však zároveň prostor k jejich názorovému ovlivňování.¹⁵

Romští pedagogičtí asistenti

Ve školním roce 2000–2001 pracovalo podle registrace MŠMT ČR ve školství již 193 romských asistentů (na školách základních 187).¹⁶ Do škol přišli s pracovní odborností jiných oborů a s převažující sociální zkušeností manuálních pracovníků.¹⁷ Před nástupem své funkce prošli sice speciálním školením,¹⁸ avšak na školách začali pracovat bez hlubšího pedagogického vzdělání a dosažení statusu učitele.¹⁹ Příchod do školního prostředí a svěřená spoluzodpovědnost za školní úspěšnost problémových dětí (romských i neromských) jim daly prostor k přehodnocování vlastního postavení ve společnosti – ve společnosti lokální, v romské komunitě i v občanské společnosti ČR.

Jak se tito Romové, kterým zázemí české školy i charakter nově získaného pracovního zařazení poskytly možnost pro širší společenské uplatnění, identifikují? Jak se cítí v etnické a národní identitě ve startovním momentu své nové profesní dráhy? Jak hluboce tkví v kulturní identitě, vázané na etnické kořeny? Jaká je v těchto souvislostech sebereflexe a sebe prezentace romských pedagogických asistentů, kteří od roku 1997 působí na českých základních školách?

¹⁵ Srov. např.: Šmídová, Olga: Romský asistent: most nebo hromosvod. Institucionalizace romského asistentství. In: *Zdi a mosty. Česko-romské vztahy*. Ed. Olga Šmídová, Praha, ISS FSV UK a Sdružení Biograf 2001, s. 109–124.

¹⁶ Metodický pokyn MŠMT ČR z roku 2000 stanovuje jako základní požadavek pro možnost vykonávání funkce romského pedagogického asistenta ukončené základní vzdělání. Reálná praxe tomuto požadavku odpovídá. Ze 193 romských pedagogických asistentů, registrovaných ve školním roce 2000–2001, středoškolské vzdělání s maturitou ukončila zhruba jedna třetina, ostatní měli základní nebo odborné vzdělání.

¹⁷ Dle údajů L. Šavelkové a K. Schirové z r. 2000 čtvrtina romských asistentů absolvovala střední odborná učiliště a zhruba 40 % měla ukončené pouze základní vzdělání. Srov.: Šavelková, Livia – Schirová, Klára: Učitelé bez titulu ..., c.d., s. 36–37. – Dle evidence MŠMT k 7. 9. 2001 na českých základních, speciálních, zvláštních, mateřských a dalších školách pracovalo na začátku školního roku 2001–2002 celkem 214 asistentů. Z nich mělo středoškolské vzdělání ukončené maturitou a případně vzdělání vysokoškolské celkem 41 žen a mužů (19,2 %). Ostatní dosáhli vzdělání základní a odborné bez maturity (80,8 %).

¹⁸ Speciální školení, akreditované MŠMT, v požadovaném rozsahu deseti dnů realizovala v roce 1997 a 1998 nadace Nová škola, v roce 1999 a 2000 Humanitas Profes o.p.s. (Srov. Šavelková, Livia – Schirová, Klára: Učitelé bez titulu ... c.d., s. 37). V roce 2001 výukový program pro romské asistenty postavila i nadace Nová škola. Tyto dobrovolné organizace jsou tedy garanty požadovaného odborného vzdělání romských asistentů v ČR.

¹⁹ Zůstává na učitelích, jimž jsou přiděleni, aby je zapracovali a vytyčili vlastní rozsah působnosti.

V předkládané stati jsme si tedy položili otázku deklarovaných a skrytých identitních postojů lidí, kteří vyšli z romských kulturních kořenů, kteří svým vzděláním a předchozí pracovní činností patří k „širší občanské veřejnosti“, avšak kteří z podnětu státní administrativy dostali možnost změnit svůj profesní a sociální status a utvořit novou osobitou skupinu romské kulturní elity.

Odpověď na tyto otázky jsme hledali přímo u těch, kteří se ze své vůle zařadili do skupiny pedagogických asistentů. Výzkum jsme realizovali v dubnu až červnu roku 2001. Data, s nimiž pracujeme, jsme získali anketním šetřením, polostandardizovanými i nestandardizovanými rozhovory a zúčastněným pozorováním v hodinách specializačních pedagogických kurzů.²⁰ Své závěry tedy opíráme o analýzu dat souběžně realizovaného kvalitativního i kvantitativního etnologického výzkumu. S oběma soubory získaných dat pracujeme paralelně – konfrontujeme je a vzájemně ověřujeme s cílem postavit do kontrastu deklarovaný autoobraz a žitou realitu. Celkově jsme zaznamenali názory a postoje 81 žen a mužů z různých lokalit Čech, Moravy a Slezska, lidí ve stáří 18 až 52 let. Anketou jsme sledovali stanoviska 50 asistentů,²¹ polostandardizovanými rozhovory stanoviska 31 asistentů,²² rozhovory nestandardizovanými stanoviska sedmi asistentů (z těch, kteří vyplnili dotazník).²³ Celkem jsme tedy zachytili postoje přibližně 44 % romských asistentů, kteří ve školním roce 2000–2001 působili na českých základních školách.²⁴

²⁰ Výzkum jsme realizovali jednak v průběhu kurzů pro romské asistenty, které uspořádala Humanitas Profes o.p.s. v Praze v dubnu 2001 a nadace Nová škola v Jihlavě v červnu 2001. Některé další asistenty jsme oslovili v Ústí nad Labem, v Mostě a v Praze.

²¹ Z nich 47 již pracovalo ve funkci romského asistenta, kdežto dvě ženy a jeden muž se na tuto práci teprve připravovali. V souboru respondentů, kteří odpověděli na naše dotazy, bylo celkem 41 žen a 9 mužů. Složení tohoto souboru respondentů podle věku, nejvyššího dosaženého vzdělání, lokality bydliště a lokálního původu rodičů srov. Příloha tab. I. – V.

²² Polostandardizované rozhovory uskutečnily jednak autorky stati, jednak odborní tazatelé. Zaznamenali názory asistentů z Prahy, Pardubic, Chomutova, Ostravy, Vsetína, Brna. Výpovědi těchto respondentů nejsou reflektovány v tabulkách, které jsou zpracovány na podkladě ankety. Ve výkladu se však s výpověďmi z rozhovorů pracuje.

²³ Nestandardizované rozhovory uskutečnily autorky stati. Zaznamenaly názory asistentů z Prahy, Ústí nad Labem, Moravské Třebové, Jihlavy, Břeclavi, a to následně po vyplnění dotazníků ankety. Výpovědi těchto respondentů jsou reflektovány v tabulkách a pracujeme s nimi i ve výkladu.

²⁴ Podle evidence MŠMT ČR pracovalo na počátku školního roku 2000–2001 v České republice na základních, speciálních, mateřských školách, v odborných učilištích a v domovech mládeže celkem 193 romských pedagogických asistentů. Z nich 183 působil na školách prvního a druhého cyklu, kdežto 7 bylo zaměstnáno na mateřských školách a 3 v domovech mládeže. Nutno ovšem upozornit, že pedagogové ZŠ v Praze, v nichž byl proveden výzkum, upozorňovali na průběžnou fluktuaci romských asistentů.

Sebeidentifikace v národní příslušnosti

Sebeidentifikace v národní příslušnosti se v pozicích anketou dotázaných romských asistentů nesetkala s větší distancí. Výzkum proběhl v čase příprav, realizace a doznívání celostátního sčítání lidu, v čase, kdy mediální diskuse zpochybňovaly dotaz na národní příslušnost a předkládaly ho veřejnosti jako zásah do občanských svobod. Přesto jenom dva z 50 anketou dotázaných romských asistentů se odmítli v národní příslušnosti identifikovat (4 %). Ostatní se v národnosti deklarovali. Učinili tak čtyřmi způsoby. Buď se přihlásili k jedné ze čtyř národností: české (58 %), romské (18 %), slovenské (12 %) a maďarské (2 %), nebo se uvědoměle označili v národnosti vyvěrající ze dvou zdrojů: romských a českých, a to současně a propojeně (6 %). Srov. tab. 1. Slovní vyjádření vjemu dvojí národnosti dostalo ovšem různé podoby. Jedna asistentka přímo uvedla spojení národností *česko-romská*²⁵, druhá se deklarovala jako *česká Romka*²⁶ a třetí napsala „*jsm Romka, ale cítím se spíše jako Češka*“²⁷.

Tab. 1. Romští asistenti podle deklarované národnosti (soubor respondentů ankety)

národnost	absolutně	v %
česká	29	58,0
romská	9	18,0
romská-česká (dvojí)	3	6,0
slovenská	6	12,0
maďarská	1	2,0
neuvedeno	2	4,0
celkem	50	100,0

V anketě se více než jedna polovina asistentů, tedy 29 z 50, přihlásila k české národnosti. V souvislosti s profesní pozicí asistentů jako zástupců Romů ve škole vypovídá preference této volby o určitém směru postojové orientace a manifestního uvažování.

²⁵ Žena, O, čes.-rom., dot. č. 33.

²⁶ Žena, SŠ, čes.-rom., dot. č. 7.

²⁷ Žena, Z, rom., dot.č. 13. Tato žena tedy ve své pozici respektovala názor, že etnicita je neměnná (názor odmítaný současnými politology a filozofy). Zdůraznila svá východiska, před svým pocitem.

Romskou národnost naproti tomu deklarovalo pouze devět asistentů, tedy necelá jedna pětina. Ve srovnání s obecnými postoji romského obyvatelstva v ČR, doloženými v předběžných výsledcích sčítání lidu z roku 2001, je však tato skupina početně vysoce nadprůměrná.²⁸ Vyšší vůle deklarovat se v romské národnosti se z hlediska souboru dotázaných asistentů jeví jako jeden z příznačných rysů, a to přesto, že tato pozice zůstala pozicí menšiny.

Postoj romských asistentů k národní příslušnosti, vyjádřený deklarací národnosti, nebyl ovšem vybudován vždy na názorové vyhraněnosti a ujasněnosti vlastní národní existence. Z 29 asistentů, kteří se deklarovali v české národnosti, na přímou otázku, zda souhlasí s tvrzením „jsem Čech“, osm odpovědělo záporně a tři *nevím*. Srov. tab. 2. V postojích relativně početné skupiny tedy přihlášení se k české národnosti korespondovalo s dosud nevyhraněným názorem na vlastní národní sebeidentifikaci a s transparentním tápáním v otázce *kdo jsem a kam patřím*.

Tab. 2. Vyjádření *jsem/nejsem Čech* podle deklarované národnosti (soubor respondentů ankety)

národnost	národnost celkem		jsem Čech					
			ano		ne		nevím	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
česká	29	58,0	18	81,8	8	40,0	3	37,5
romská	9	18,0	1	4,5	6	30,0	2	25,0
Rom – Čech	3	6,0	–	–	2	10,0	1	12,5
slovenská	6	12,0	2	9,1	2	10,0	2	25,0
maďarská	1	2,0	–	–	1	5,0	–	–
neuveďl	2	4,0	1	4,5	1	5,0	–	–
Celkem	50	100,0	22	100,0 ¹	20	100,0	8	100,0

Poznámky: ¹ + 0,1

²⁸ Údaje publikované Českým statistickým úřadem uvádějí, že v ČR se v roce 2001 k romské národnosti přihlásilo pouze 11.716 osob. I při nejnižším odhadu počtu romského obyvatelstva v ČR, který pro rok 1991 činil 150 tisíc osob, by podíl Romů, kteří se deklarovali v romské národnosti, nedosáhl ani 8 % romské populace republiky, při nejvyšším odhadu 300 tisíc by pak činil necelá 4%. Srov.: Česká republika. Sčítání lidu, domů a bytů. Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001. Praha, Český statistický úřad 2001, s. 29. – Odhady učiněné při sčítání lidu v roce 1991 uváděly, že k romské národnosti se v České republice přihlásilo 21,8 % občanů romských východisek. Srov. Srb, Vladimír: Romové v Československu podle sčítání lidu 1991. *Demografie*, 35, 1993, s. 282–289.

Tab. 3. Vyjádření *jsem/nejsem Čech* podle deklarované národnosti – soubor respondentů ankety
národnost = 100 %

národnost	celkem		jsem Čech					
	abs.	%	ano		ne		nevím	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
česká	29	100	18	62,1	8	27,6	3	10,3
romská	9	100	1	11,1	6	66,7	2	22,2
Rom – Čech	3	100	–	–	2	66,7	1	33,3
slovenská	6	100 ¹	2	33,3	2	33,3	2	33,3
maďarská	1	100	–	–	1	100,0	–	–
nevedl	2	100	1	50,0	1	50,0	–	–
Celkem	50	100	22	44,0	20	40,0	8	16,0

Poznámky: ¹ + 0,1

Obdobná tendence k postojové rozpornosti se v opačné závislosti ukázala i mezi asistenty, kteří se označili v národnosti romské a slovenské. Část z nich se, bez ohledu na svou „nečeskou“ národní sebedeclaraci, naopak považuje za Čechy.²⁹ Srov. tab. 2, 3. Výstižný příklad tápání podala 41 letá asistentka z okresu Břeclav, která se přihlásila ke slovenské národnosti, souhlasila s výrokem *jsem Češka* a cítila potřebu k tomuto souhlasu připojit „romského původu“.³⁰

V celkovém počtu anketou dotázaných ti, co tápali či přesněji jednoznačně se neorientovali ve své národní identitě, znamenali nezanedbatelných 38 % (19 osob). Srov. tab. 2.

Přesto vyhraněný postoj k národní příslušnosti byl v pozicích sledovaných romských asistentů naprosto převažující. Více než polovina se dovedla jednoznačně zařadit (58 %). Z 29 osob, které se v anketě přihlásily k české národnosti, se 18, tedy celých 62,1 %, současně vyslovilo kladně k tvrzení „*jsem Čech*“.³¹ Srov. tab. 3. Sebeidentifikace těchto asistentů v české národnosti byla z jejich stanoviska nesporná a z hlediska vnějšího posuzovatele nezpochybnitelná. Pozici nezpochybnitelnosti potvrdily i výroky v průběhu

²⁹ Z devíti asistentů, kteří zapsali v dotazníku romskou národnost, se jeden cítí být Čechem, dva nebyli rozhodnutí a šest se za Čechy neoznačilo. Ze šesti asistentů, kteří v dotazníku zapsali slovenskou národnost, se dva cítí být Čechy, dva nebyli rozhodnutí a dva se za Čechy neoznačili.

³⁰ Žena, SŠ, slov., dot. č. 12.

³¹ V anketou sledovaném souboru asistentů představovali 36 % ze všech dotázaných.

rozhovorů – pro ilustraci výrok dvacetiosmiletého muže: „*o co více jste Češkou než já Čechem?*“³² Uvědomělé přihlášení se k češtví signalizuje dva důležité postojové posuny – jednak rozdvojení vztahu k etnické a národní identitě, jednak příklon k národní identitě, která nemá vazby k vlastním etnickým kořenům.

Jednoznačnější ujasnění pozice ke zvolené národní identitě nesla však s sebou sebeidentifikace asistentů v romské národnosti a stejně tak sebeidentifikace ve dvojí národnosti (Rom – Čech).³³ Srov. tab. 2–3. Ujasnění vycházelo ovšem ze dvou naprosto odlišných postojových pozic a myšlenkových přístupů. Ti asistenti, kteří se deklarovali jako Romové a současně prohlásili, že se necítí být Čechy, vyjádřili uvědomělé popření příslušnosti k českému národu a současně přijetí romské etnické identity jako pozice identity národní. V rozhovorech toto uvědomělé přihlášení se k romské národnosti proklamovali asistenti, kteří svou práci zastávali v kontinuitě několika let a kteří se ztotožnili s názory romských politických elit. Pozici uvědomělého romství a její předávání pak vnímali jako své poslání.³⁴ Naproti tomu ti asistenti, kteří se deklarovali ve dvojí národní příslušnosti – české a romské – vyjádřili reálnou možnost přijímat, pociťovat i reflektovat dvojí rovnocennou identitu a propojit své romství s češtvím. Přesto cítili bariéry, aby souhlasili s tvrzením jsem Čech³⁵ – v anketě i v rozhovorech (a to i v případech, že pocházeli z národnostně smíšených česko – romských rodin³⁶). Pozice Čech–Rom znamenala pro ně novou identitní kvalitu.

Rozptýl postojů k národní identitě se pro sledovanou skupinu romských asistentů ukázal základní příznačností. Jeho transparentní součástí byl i protiklad vjemu *jakou mám národnost a kdo jsem*.³⁷ A v tomto protikladu

³² Muž, Z, 28 let, interview č. 3.

³³ Z devíti romských asistentů, kteří se v anketě deklarovali v romské národnosti, pouze jediný odpověděl, že je Čech, a dva, že nevědí, zda jsou Češi. Z žen, které se označily ve dvojí národnosti, dvě napsaly, že nejsou Češky a pouze jedna se vyjádřila, že neví, zda je Češka.

³⁴ Žena, Z, 36 let, interview č. 20: „*Když někde něco je, tak jako se normálně považuju za Romku a píšu to všude, kde se to má psát. ... Prostě jsem je chtěla vychovat podle nás, podle našeho stylu života ...*“. – Žena, Z, 34 let, interview č. 24.

³⁵ Žena, O, čes.-rom., dot. č. 33. – Žena, SŠ, česk.-rom., dot. č. 7. – Žena, Z, rom., dot. č. 13.

³⁶ Žena, O, 31 let, interview č. 22: „*Moje národnost? Já jsem křižovatka, když to tak můžu říct. Můj otec je Čech a moje maminka to je vlastně Romka, takže taková vlastně půl Romka a půl Češka ... hlásím se k romské kultuře ...*“.

³⁷ Z celkového počtu 50 anketou dotázaných romských asistentů protiklad vjemu *jakou mám národnost* – *co jsem* vyjádřilo 19 (38 %) – z nich 11 autoritativně, kdežto 8 odpovědělo nevim. Naproti tomu většina 29 (58 %) ve svém tvrzení neměla rozpor. Dva asistenti národnost neuvědli (4 %). Srov. tab. 2 a 3.

reálnou identitní pozici naznačilo spíše stanovisko zařazení se mezi Čechy nebo vyloučení se z jejich řad než přihlášení se k určité národnosti. Při rozhodování zda přijmout češství jako svou identitu bez ohledu na deklaraci národnosti se přibližně stejný počet dotázaných romských asistentů ztotožnil s Čechy (44 %) i toto ztotožnění odmítl (40 %). Pouze jednotlivci vyjádřili svou nerozhodnost a tápání jako důslednou pozici (16 %). Srov. tab. 3.

Zůstává otázkou, do jaké míry rozpor postojů některých romských asistentů při sebeidentifikaci v národní příslušnosti, tedy rozpor mezi deklarovanou národností a sebeidentifikací jako příslušníka určitého národa, byl výsledkem teprve postupně se vyhraňující vlastní pozice, nebo i výsledkem nejasností, s nimiž někteří Romové přistupují k obsahu pojmů národnost, národní existence a národní společnosti/společnost.³⁸ Konkrétní otázky je však nutí zařadit se a deklarovat se.³⁹ Již dříve zaznamenaná možnost ztotožnění pojmů národnost a státní občanství, doložená u romských dětí staršího školního věku v roce 1998,⁴⁰ není vyloučena ani v případě některých romských asistentů.⁴¹ Nutno však počítat i s vlivem zásadně odlišného vnímání podstaty jinakosti, jejímž spektrem někteří Romové nahlízejí sebe sama v je obklopující většinové společnosti, jinakosti, která nevychází z kvality národa a národní příslušnosti, nýbrž z kvality rodové – (kulturní a fyzické) odlišnosti.

Volba deklarace národnosti

Připustíme-li, že deklarace národnosti v pozicích některých romských asistentů je faktem zvažování, nutno si položit otázku, které podmiňující vazby ovlivňují asistenty při rozhodnutí přihlásit se k určité národnosti.

³⁸ V literatuře je tento postoj nazýván „ambivalentním vztahem k vlastní etnicitě“ (srov. např. Frištenská, Hana: Romové jako národnostní menšina. *Romano džaniben*, 3, 1994, č. 2, s. 16) nebo „etnickou indiferentností“ (srov. Mann, ArneB.: *Problém identity ...*, c.d., s. 60–65). Výstižně tuto „tradiční“ pozici v kontextu širším, evropském, zaznamenal E. Šeuka. Na otázku, zda mluví za všechny Romy v IRU, když říká, že Romové jsou národ, odpověděl: „Hodně Romů v IRU vůbec takhle neuvažovalo. Nepřišlo jim na mysl, že se musíme soustředit na podobnou otázku.“ (Srov. Hübschmannová, Milena: Rozhovor s JUDr. Emilem Šeukou, ..., c.d., s. 6.)

³⁹ Ti, kteří mají ambivalentní vztah k národní identitě, (s touto identitou nepracují) a tuto identitu emočně neprožívají, nevědí přesně, jak s ní zacházet.

⁴⁰ Noravcová, M.: Proměňující se volba – Čech, Rom nebo obojí. *Etnická sebereflexe romských dětí*. *Český Lid*, 88, 2001, s. 43–61.

⁴¹ Důkladem lze uvést výrok 22 let staré asistentky: „Čech je občan, který se narodil v České republice.“ (Žena, O, čes., dotazník č. 49).

Materiál, který jsme shromáždili anketou, sledoval tři další ukazatele: lokální zázemí rodiny, úroveň dosaženého vzdělání a místo bydliště.

K romské národnosti se přihlásili především asistenti z rodin, kde se oba rodiče narodili v jedné obci nebo v jednom regionu. Romskou národnost tedy deklarovali zejména ti, jejichž výchozí rodinné prostředí posilovaly analogické lokální kulturní zkušenosti a analogické lokální povědomí obou rodičů. S ohledem na místní původ výchozích rodin oslovených romských asistentů to byli častěji jedinci, jejichž rodiče měli kořeny v obcích na Slovensku. Teprve u asistentů mladších 25 let se stejná závislost ukázala ve vztahu k lokalitám českých zemí.⁴² Srov. Příloha tab. IV.

Dosažená úroveň vzdělání ovlivnila volbu národnosti potud, že romskou národnost častěji uvedli asistenti se základním vzděláním a asistent s dosaženým vysokoškolským vzděláním, kdežto ti, kteří ukončili odborné a středoškolské vzdělání, inklinovali více k deklaraci národnosti české. Srov. tab. 4. a Příloha tab. VI. – VII.

Tab. 4. Romští asistenti podle deklarované národnosti a nejvyššího dosaženého vzdělání (absolutně) – respondenti ankety

národnost	nejvyšší dosažené vzdělání					celkem
	základní	odborné	středoškolské	vysokoškolské	neuveďl	
česká	4	13	10	–	2	29
romská	2	5	1	1 ¹	–	9
Rom – Čech	–	1	2	–	–	3
slovenská	3	1	1	–	1	6
maďarská	1	–	–	–	–	1
neuveďl	–	1	1	–	–	2
celkem	10	21	15	1	3	50

Poznámky: ¹ Student vysoké školy pedagogické.

K české národnosti pak inklinovali ve větším počtu asistenti, kteří bydleli a žili ve velkoměstech – v Praze, Brně a Ostravě. Srov. Příloha tab. III. Soubor sledovaných asistentů je však natolik málopočetný, že naznačené souvislosti mohou být náhodné.

⁴² Rodinné kořeny romských asistentů ukazují, že většina z nich žije v ČR teprve ve druhé generaci. Jejich rodiče pocházejí z různých vesnických obcí a měst Slovenska. Teprve asistenti mladší než 30 let jsou ve stejném počtu dětmi rodičů, kteří se narodili v českých zemích a na Slovensku. Pouze dvě ženy z jižní Moravy pocházejí z romských rodin, které v oblasti Břeclavska a Uhersko-Hradištska kontinuálně žijí.

Přímé rozhovory prokázaly vliv společenského sebeuvědomění asistentů – tedy jejich cílevědomou volbu mezi češtvím a romstvím. Tyto pozice zůstaly ovšem výjimečné. V rozhovorech uvědomělé přihlášení se k češtví proklamovali asistenti, kteří budoucnost Romů v ČR spatřovali v integraci do společnosti republiky. Naproti tomu uvědomělé přihlášení se k romství, které reflektuje existenci Romů v národně-politických souvislostech, vyjadřovali ti asistenti, kteří byli napojeni na aktivity romských politických elit.⁴³

Sebeidentifikace v romství

Bez ohledu na volbu deklarované národnosti romští asistenti nepochybovali o svém romství. To zůstávalo v jejich vědomí prvoplánovým postojem a vjemem. Vědomí vlastních romských rodinných kořenů bylo pro ně samozřejmé a všudypřítomné. Na čem však toto vědomí budovali, pokud připustíme, že s identitou národní zacházejí z pozice osobního – liberálního názoru a dále pokud připustíme, že identitu etnickou, tedy uvědomělý sebeidentifikující postoj s lidmi stejných etnických kořenů, někteří zvažují, jiní překrývají identitou konstruovanou na rodinných a skupinově-rodových východiscích?

Významným ukazatelem vztahu k sobě samým byl vjem jiného, proti němuž se asistenti z pozice svého romství vymezovali. Ve volné řečové komunikaci kladli do protikladu k sjednocujícímu sebeoznačujícímu pojmu Rom/Cikán čtyři různá označení druhého: bílý, gádžo, Nerom a Čech. Etnonym Čech v protipólném postavení k etnonymu Rom/Cikán použili pouze výjimečně ti asistenti, kteří měli pevně vybudované vědomí romské⁴⁴ nebo české národní identity⁴⁵. Naproti tomu pojmy bílý⁴⁶,

⁴³ Žena, Z, 36 let, interview č. 20. – Žena, Z, 34 let, interview č. 24.

⁴⁴ Žena, Z, 36 let, interview č. 20 (gádžo použito i jako synonymum Čecha: „romská komunita nemá tolik vzdělaných lidí jako česká, jako gádžové, ... třeba nám vštěpovali rodiče, jo, nevěř gádžům..., a já jsem Romka, takže to je na tom to nejhezčí, že i Rom může tomu gádžovi i pomoci ...“). – Žena, Z, 31 let, interview č. 22.

⁴⁵ Žena, S, 25 let, interview č. 23: „...mluvím o Česích ... já slovo gádžo vůbec nepoužívám ...“. – Žena, Z, 27 let, interview č. 25: „... národnost ... rodiče taky českou, moje děti mají českou ... soužití mezi Cikány a Čechy ... gádžové jsou Češi ...“.

⁴⁶ Žena, O, 31 let, interview č. 22: „vyrůstali jsme vždycky mezi bílými ... otec vždycky tvrdil, že budu vypadat jako Romka, ale chování budu mít jako běloška ...“ „... s Neromama nemám vůbec žádné problémy ...“ „... když se prostě bavím s mojí mamkou tak prostě používám slovo gádžo, když se bavím s mojí mamkou a je tam můj manžel /Čech/ tak slovo gádžo nepoužívám – používám slovo bílý ...“. – Žena, Z, 39 let, interview č. 24: „... chodí za mnou i bílý děti ... jsou tam normálně i bílý ...“. – Žena, Z, 7 let, interview č. 26: „... ti bílý nejsou všichni tak špatní, jak se říká o nich vykládá ...“. – Žena, Z, 19 let, interview č. 28: „... bílé děti v uvozovkách ...“. – Žena, SŠ, 18 let, interview č. 30: „... ale to nejsou jenom romské děti ... i bílé ...“.

gádžo⁴⁷ a Nerom⁴⁸ patřily k běžným, a nejednou synonymně zaměňovaným. Těmito pojmy však asistenti neoznačovali jiného s ohledem na jeho etnickou či národní příslušnost. Definovali ho s vylučujícím významem toho, kdo stojí mimo romskou komunitu – kdo se odlišuje barvou pleti (bílý, gádžo⁴⁹), je jiný než Rom (gádžo, Nerom). Takovému chápání jiného ve výchozí pozici nepracuje s etnickou a národní identitou. Dává proto prostor pro přihlášení se k jakékoli národnosti – národnost představuje jako možnost volby, k níž se rovnocenně může přihlásit Rom i Nerom.⁵⁰

Romství ovšem v pojetí asistentů znamenalo vždy *jinakost*. Které fenomény této *jinakosti* asistenti refleктоvali, pokud se cítili v romských etnických kořenech? A které z nich přijímali jako stavební kameny své etnické identity a identity národní – pokud ji konstruovali na svém romství? A konečně, jak se jejich vize vtělená do stereotypu vlastní jinakosti shodovala s jimi prožívanou realitou jinakosti? Při hledání odpovědi jsme se zaměřili na ukazatele, na nichž svou etnickou a národní identitu budují představitelé Romů, kteří vstoupili do politického života ČR. Vyjádřeno slovy Emila Ščuky: „*Sjednocuje nás také náš jazyk, naše kultura, naše společná historie, naše morálka. K našemu národu nás pojí to, co do nás vložili naše matky a naši otcové, co se dědí z pokolení na pokolení: romská čest a naše romství*“.⁵¹ V souladu s postoji některých českých badatelů, kteří se zabývají romskou problematikou,⁵² ji staví: a/ na vlastnictví osobitého jazyka, b/ na exi-

⁴⁷ Muž, Z, 24 let, interview č. 27: „... sem měl ...takový úkoly k Romům, romským dětem, do romský rodu, a teď dělám i pro ty gádžovský. ... Celý vedení školy sme se domluvili tak, že tady nebudeme rozlišovat takle jako Romy a Neromy ... my to rozlišujeme dobrý zák, špatný zák.“

⁴⁸ Žena, Z, 46 let, interview č. 21. – Muž, Z, ?, interview č. 31: „... i s neromskýma dětna“.

⁴⁹ Žena, Z, ? let, interview č. 26: „... slovo gádžo je barva pleti ... nám se říká cigáni a zase bílým se říká gádžo ...“. – Žena, Z, 19 let, interview č. 28: „... gádžo je prakticky jako bílý ...“. – Žena, SŠ, 18 let, interview č. 30: „gádžo – bílý člověk, Nerom prostě. ... Vietnavec? Ne tak ten už není gádžo, prostě bílý člověk.“ – Muž, Z, ?, interview č. 31: „... gádžo ... to je takzvaný bílý člověk ... bílý jako vy užíváte ... Rom“.

⁵⁰ Toto pojetí zaznělo i ve výroku jednoho z romských asistentů: „... my s tím často máme problém, když třeba chceme tady v takovým podobným dotazníku mluvit o Romech a potom o tom zbytku té společnosti, o zbytku české společnosti a nevíme, jak to máme nazývat ... někdy říkáme Neromové, ale někdy třeba chceme vyjádřit, že to jsou jakoby spoluobčané, kteří nejsou Romové, ale jsou to vlastně Češi, ale nechceme říct Češi a Romové, protože některý Rom může říct, já jsem taky Čech.“ (Muž, Z, 24 let, interview č. 27.)

⁵¹ E. Ščuka, jeden z romských politických reprezentantů, mluvil o sjednocujících charakteristikách Romů evropských i mimoevropských. Srov. Hübschmannová, Milena: *Rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, ...*, c.d., s. 7. – K. Holomek v souvislosti s národně-empanciálním procesem Romů jako základní prvky sebeuvědomění zdůraznil pocit hrdosti na vlastní kulturu, historii a předky. Srov. Holomek, K.: *Etnické emancipace Romů v ČR na sklonku roku 1998. Bulletin Muzea romské kultury*, č. 7/1999, s. 16.

⁵² Hübschmannová, Milena: *Šaj pes dovakeras ...*, c.d., passim. – Řičan, Pavel: *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha, Portál 1998, s. 90–94. – Nečas, Ctibor: *Romové v České republice*

stenci pevných rodinných vazeb jako základu osobité rodinné organizace a c/ na svěbytných kulturních tradicích (dotýkajících se způsobu života, norem chování i kulturních projevů v úzkém slova smyslu).

Obraz vlastní jinakosti

Asistenti obraz vlastní romské *jinakosti* budovali v podstatě na týchž charakteristikách – ovšem s rozdílným hodnocením váhy, kterou na ně kladli.

V názoru asistentů⁵³ nejsvěbytnější, nezastupitelnou a určující zvláštností Romů je vnitřní soudržnost romských rodin a komunit. Pevné vnitřní sociální vazby budované primárně na bázi rodin, rodinných skupin a rodových komunit byly nejrespektovanější osobitostí. Právě tyto vazby,⁵⁴ pevnou strukturu rodinných rolí⁵⁵ a zařazení rodiny na prvé místo v žebříčku hodnot⁵⁶ asistenti opakovaně označovali za nejtransparentnější *jinakost*, jíž Romové disponují.⁵⁷ V protikladu ke společnosti gádžů romská rodina ve vizi asistentů „*dokáže držet spolu a podporovat se, děti si váží rodičů, v domovech důchodců nejsou vidět staří Romové, neboť užší rodina se o ně dokáže postarat, ... dokáží pomoci jeden druhému a neublížíjí si, děti v rodině jsou například nedotknutelné a jsou všemi členy rodiny milovány*“.⁵⁸ Romská komunita pak podle téže vize dává jednotlivci sociální garanci: „*Máme zachovanou rodovou příslušnost a vše, co se od tohoto zázemí odvíjí*“.⁵⁹ Takto pojatá jinakost se v deklarovaných stanoviscích asistentů stala určitým autostereotypem, tvrzením, které je přijímáno a o němž se nepochybuje – a to i v případě, že asistent inklinuje ke kulturnímu modelu české společnosti.

včera a dnes. Olomouc, Univerzita Palackého 1999, passim. – Mann, Arne B.: Problém identity ..., c.d., s. 50–55. – Badatelé, kteří se romistickou problematikou zabývají, ovšem opakovaně mezi faktory, které spoluvytvářejí identitu Romů, zařazují i sociální distanci většinového obyvatelstva, tendenci k jejich izolování.

⁵³ Názor asistentů na vlastní jinakost jsme sledovali polostandardizovanými rozhovory.

⁵⁴ Žena, Z, 24 let, interview č. 2. – Muž, O, 43 let, interview č. 1. – Žena, Z, 45 let, interview č. 6. – Žena, O, 45 let, interview č. 7. – Žena, Z, 26 let, interview č. 8. – Žena, Z, 28 let, interview č. 9. – Žena, O, 38 let, interview č. 10. – Žena, O, 35 let, interview č. 13. – Žena, O, 40 let, interview č. 15. – Žena, Z, 42 let, interview č. 16. – Žena, Z, 42 let, interview č. 18.

⁵⁵ Žena, Z, 24 let, interview č. 2.

⁵⁶ Muž, O, 43 let, interview č. 1. – Muž, O, 32 let, interview č. 4. – Žena, O, 35 let, interview č. 5. – Žena, O, 38 let, interview č. 10. – Žena, Z, 42 let, interview č. 18.

⁵⁷ V *interview* jsme kladli otázky nepřímé. Tázali jsme se na vjem jinakosti Romů a Čechů, na vjem kulturní osobitosti a společenské svěbytnosti Romů vzhledem k českému kulturnímu prostředí a na vjem předností, které přináší jedinci příslušnost k romské komunitě.

⁵⁸ Muž, O, 43 let, interview č. 1. – Srov. též: Karhanová, Kamila: Sebeobraz a obraz Romů v dialogu s majoritní společností. In: *Zdi a mosty. Česko-romské vztahy*. Ed. Olga Šmídová, Praha, ISS FSV UK a Sdružení Biograf 2001, s. 99–104.

⁵⁹ Žena, O, 40 let, interview č. 15.

Další vize vlastní *jinakosti*, kterou asistenti opakovaně zdůrazňovali, se dotýkala odlišné mentality a základních osobnostních vlastností Romů. Asistenti v kontrastu k okolní společnosti ČR viděli Romy jako lidi tolerantní⁶⁰, nesobecké,⁶¹ schopné empatie,⁶² vstřícné lidskosti,⁶³ lidi upřímné⁶⁴, hrdé⁶⁵ a temperamentní.⁶⁶ Spatřovali je jako lidi, kteří mají schopnost žít v každé době, přežít a po příkořích si zachovat svou tvář.⁶⁷ Dokladem výrok třicetipětiletého muže: „*dokáží žít s jinou kulturou, národem celé roky*“.⁶⁸

Dějinné tradice asistenti promítli do vize romské jinakosti pouze výjimečně. Přesto tak učinili ve dvou kontextech. Prvý budoval na vědomí kontinuity odlišné obyčejové tradice (polhřby, svatby, křtiny⁶⁹), svébytné hudby a tanečního projevu.⁷⁰ Druhý budoval na představě permanentně utiskovaných Romů, kteří „*vždy museli trpět za každého krále – císaře – prezidenta neboli režimu*“⁷¹, „*někdy se stále něčemu a někomu museli podřizovat s bezmocí*“⁷², „*nemají svou vlast, jednotné zákony, nemají moc, ztrácí úctu a víru sami v sebe*“.⁷³ Stavěl na obrazu společenství, které je mírumilovné, životaschopné „*neválcíme se zbraněmi, pouze chytrostí s lidskou blbostí*“⁷⁴ a dovede si uchovat svobodu.⁷⁵

Vlastní *jinakost* asistenti pociťovali imperativně i v barvě pleti. Tato *jinakost* jako by byla bytostnou součástí sebepojímání. Její vjem prostupoval nestřeženě výpovědi většiny. Naproti tomu vlastnictví osobitého jazyka jako charakteristiku *jinakosti* Romů z 38 asistentů, s nimiž byly vedeny rozhovory, uvedli pouze dva⁷⁶ – a to ti, kteří přijali a prosazovali existenci Romů v národně – politických souvislostech.

⁶⁰ Žena, 35 let, interview č. 5. – Žena, Z, 24 let, interview č. 2.

⁶¹ Muž, 32 let, interview č. 4.

⁶² Žena, Z, 24 let, interview č. 2. – Žena, 35 let, interview č. 5. – Žena, 45 let, interview č. 6. – Žena, 26 let, interview č. 8. – Žena, 42 let, interview č. 16.

⁶³ Žena, 45 let, interview č. 6. – Muž, 32 let, interview č. 4. – Žena, 28 let, interview č. 9. – Žena, 42 let, interview č. 16.

⁶⁴ Žena, 35 let, interview č. 5.

⁶⁵ Žena, 45 let, interview č. 6.

⁶⁶ Žena, 28 let, interview č. 9. – Žena, 38 let, interview č. 10. – Muž, 28 let, interview č. 3.

⁶⁷ Žena, 35 let, interview č. 5. – Muž, 45 let, interview č. 12.

⁶⁸ Muž, 35 let, interview č. 17.

⁶⁹ Muž, 32 let, interview č. 4. – Žena, 45 let, interview č. 6.

⁷⁰ Žena, 37 let, interview č. 14. – Muž, 28 let, interview č. 3.

⁷¹ Žena, 45 let, interview č. 6.

⁷² Muž, 35 let, interview č. 17.

⁷³ Muž, 28 let, interview č. 3.

⁷⁴ Žena, 40 let, interview č. 15. – Srov. též žena, 45 let, interview č. 6.

⁷⁵ Muž, 32 let, interview č. 4.

⁷⁶ Žena, Z, 24 let, interview č. 2.

Tento obraz vlastní jinakosti, kreslený asistenty, jsme konfrontovali s jimi prožívanou realitou. Reálné fungování vyslovené vize vlastní jinakosti jsme zjišťovali anketou.

Prožívaná jinakost

Osobnost a skupina. Vjem vlastní osobnosti⁷⁷ měl u sledované skupiny romských asistentů dvě základní polohy. Prvá reflektovala vlastní osobnost, tedy individualitu nazíranou prostřednictvím sebereflexe. Druhá reflektovala zařazení se do skupiny, tedy ztotožnění se s určitou sociální kolektivitou. Srov. tab. 5, Příloha tab. VIII.

Na prvních pozicích četnosti výpovědí o sobě stála vlastní osobnost. Byla nahlížena v obecné lidskosti (člověk), v sjednocujícím ženství nebo

Tab. 5. Sebeidentifikace romských asistentů – respondenti ankety

sebeidentifikace	pořadí výpovědi						
	1	2	3	4	5	6	7
osobnost obecně	28	12	3	1	1	1	1
osobní vlastnosti	8 ¹	14	14	27	24	24	20
zařazení do skupiny	14	22	29	15	13	8	6
celkem odpovědělo	50	48	46	43	38	33	27
neodpovědělo	–	2	4	7	12	17	23
celkem	50	50	50	50	50	50	50

Poznámka: ¹ V tom výrok jednoho asistenta, který se označil slovem černej.

mužství i v individualitě vlastního Já (Věra). Někteří asistenti přiřadili i reflexi své společenské důstojnosti (svobodný člověk)⁷⁸ nebo respektované společenské úlohy (žena – matka)⁷⁹. Většina výpovědí o vlastní osobnosti se však dotýkala charakteristiky vlastností, které asistent vnímal pro sebe jako příznačné a určující. Tento vjem se ukázal v pozicích asistentů naprosto dominantní. Zachycoval širší škálu především povaho-

⁷⁷ Vjem vlastní osobnosti byl sledován otázkou: *Kdo – co jste? Napište sedm slov, kterými označíte sami sebe.*

⁷⁸ Srov.: *člověk věřící* (žena, SŠ, rom., dot. č. 10) – *svobodný člověk, doufám, že ve svobodné zemi a sama za sebe svobodně rozhoduji* (žena, SŠ, čes., dot. č. 18) – *individuální člověk* (žena, O, čes., dot. 42) – *člověk a jenom člověk* (žena, SŠ, čes., dot. č. 50).

⁷⁹ *Žena, O, čes.-rom., dot. č. 33.* – *Žena, O, čes., dot. č. 43.*

vých, v menším počtu i fyzických charakteristik. Vypovídal o názoru na sebe sama, tedy o osobnostních vlastnostech, kterým asistent přikládá váhu a jimiž sám sebe nahlíží.⁸⁰ Srov. Příloha tab. VIII.

Základní osobnostní vlastnosti, kterými romští asistenti nahlíželi sebe sama, nalezly ve výrocích různá slovní vyjádření – ovšem obsahově zůstaly relativně sevřené. Asistenti zdůrazňovali především svou schopnost vcítit se do pocitu druhých, být k nim vstřícní, laskaví, tolerantní a ochotní pomoci. Za své výrazné vlastnosti považovali lidskost, dobrotu, romantický pohled na okolní svět, optimismus a radostnost ve svém počínání, přirozený temperament. V sebehodnocení upozorňovali i na svou schopnost přizpůsobit se, zachovat si vnitřní klid. Oproti vizi, kterou asistenti zakomponovali do autoobrazu Roma, zazněly častěji i odkazy na vlastní pracovitost, odpovědnost, spolehlivost, realistický přístup k životu, tvůrčí schopnosti. Zde nová poloha a hodnotový posun. Přesto se sebehodnocení asistentů v zásadních konturách nelišilo od obrazu Roma, který kreslili. *Jinakost* či *osobitost* připisovaná romství se prolнула do vlastního sebenazírání. Srov. tab. 6.

Pokud se asistenti zařadili do skupiny, učinili tak důsledně a v naprosté většině výlučně, v souvislostech své rodinné příslušnosti. Srov. Příloha tab. VIII. V jejich pohledu se rodina a zařazení se do její struktury ukázaly

Tab. 6. Autoobraz osobnostních vlastností¹ – respondenti ankety

vlastnost	vedlo asistentů	
	absolutně	z 50 v %
empatie	18	36
dobrota	14	28
veselost	13	26
romantismus	10	20
tolerantnost	9	18
přizpůsobivost	7	14
klidnost	6	12
pracovitost	5	10
odpovědnost	5	10

Poznámka: ¹ Vzaty v úvahu vlastnosti, které zmínilo pět a více asistentů.

základním vjemem skupinové (kolektivní) příslušnosti – zcela v souladu s tradičním pojetím Romů o skupinové sounáležitosti. Význam této iden-

⁸⁰ Tato otázka bude zpracována v samostatné stati.

titní osobitosti byl zřetelný nejen v sebe prezentaci asistentů jako členů rozšířené rodiny pokrevních i afinitních příbuzných, tedy v sebezařazení do struktury horizontálních a vertikálních (mezigeneračních) rodinných vazeb. Promítl se i v sebeoznačení jednotlivců jako těch, kteří dosud nezaložili vlastní nukleární rodinu, nebo kteří žijí v alternativních partnerských vztazích. V této pozici zůstali asistenti ukotveni v tradici. Nenastoupili cestu přehodnocení.

Další skupinové identity u romských asistentů byly záležitostí postojů jednotlivců. Stály také ve většině až na třetím a dalších místech pořadí sebeidentifikace. Srov. Příloha tab. VIII. Zohledňovaly zejména osobní zájmy (fotbalista, sportovec, muzikant), méně již profesní orientaci (asistent, obchodník).

Romskou identitu, tedy sebeoznačení *jsem Rom*, deklarovalo celkem šest asistentů. Pouze jediný postavil však tuto sebeidentifikaci na prvé místo. Ostatní sebezpochopení v romství předřadili příslušnost k rodině, případně i k profesní skupině. V kontextu rozpornosti, která provázela deklaraci asistentů v národní příslušnosti, tak učinili čtyři asistenti hlásící se k české národnosti, jedna asistentka s dvojí přiznanou národností a pouze jeden asistent s deklarovanou národností romskou. Dva z těchto šesti asistentů pak souhlasili s tvrzením, že jsou Češi. Z hlediska celého zkoumaného souboru asistentů zůstalo hledisko kolektivní národní/etnické identity při sebeoznačování a úvaze *kdo jsem* mimo větší pozornost a povšimnutí.⁸¹

Rodinné vazby. V názorech asistentů se jednou z nejdříve respektovaných osobitostí romských komunit ukázaly pevné vnitřní sociální vazby budované primárně na bázi rodin. Takto pojatá *jinakost* se v deklarovaných stanoviscích asistentů stala určitým autostereotypem.

Pravdivost tohoto autostereotypu jsme v anketě sledovali v realitě života romských asistentů na třech ukazatelích: na vědomí rodinné sociální garance, na intenzitě kontaktů širší rodiny a na vědomí závaznosti účastnit se meziních, zlomových okamžiků v životě jednotlivých členů rodiny a příbuzenské skupiny (přivítání nového člena na počátku jeho života, založení vlastní nové rodiny a vzdání úcty členu rodiny při jeho odchodu ze života).

Závaznost rodinné garance, v tradičních romských komunitách vnímaná jako sociální solidarita a základ „přežití“,⁸² se v pozicích romských asis-

⁸¹ Pro objektivitu nutno ovšem uvést, že obdobně se zachovali i čeští respondenti, zařazení do kontrolního souboru.

⁸² Liégeois, Jean-Pierre: *Rómovia, Ciġāni, kočovníci*. Bratislava, Rada Európy 1995, s. 76–77, 99–100.

tentů ukázala významným prvkem nazírání na vazby ve vlastní rodině. Rodinná garance byla reflektována obousměrně, i když většip evnost příkládali asistenti závazku rodiny vůči sobě.⁸³ Ovšem postoj e téměř čtvrtiny asistentů⁸⁴ doložily současně rozvolňování závazné povinnosti postavit se bezvýhradně za rodinu a její členy. Trend tohoto rozvolňování nebyl však v pozicích asistentů dosud pocířován jako globální stanovisko k rodinné garanci⁸⁵ a ani nekoreloval s deklarací národnosti.

Kontakty širší rodiny prezentovali romští asistenti jako samozřejmost svého rodinného života, a to bezvýhradně.⁸⁶ Intenzita těchto kontaktů, tedy jejich situování do časového rozvrhu týdne, měsíce a roku se ovšem různí. Odlišná je i sdělená motivace setkávání, tedy ta jejich příčinnost, která se zakládá na přijaté zvyklosti. Ve zvyklostech, které asistenti respektují a realizují jako součást svého rodinného života, jsme doložili čtyři modely kontaktů: každodenní, závazné o víkendech, závazné při veškerých svátečních či slavnostních chvílích a uskutečňované bez pravidel – dle vůle a reálné potřeby „řešení problémů“⁸⁷.

I když lze předpokládat, že rozrůznění především důvodů a času rodinných setkávání ovlivnila řada faktorů – místo bydliště, lokální blízkost příbuzenské skupiny, zaměstnání, kvalita rodinných vztahů, jejich rozvolnění ad. – přijetí určitých modelů rodinných kontaktů je dokladem adaptace zvyklostí a vytváření nových pravidel kolektivní komunikace romských rodin. Je však současně dokladem institucionalizace rodinných setkání a to ve vazbě na slavnostní chvíle a na okamžiky rodinné destabilizace. Tuto institucionalizaci možno pak chápat i jako svébytné přizpůsobení se

⁸³ Srov.: Moravcová, M. – Turková, M.: Diskurs: národní, etnická či rodinná identita. Pozice romských pedagogických asistentů. In: *Etnicita a mesto*. Salner, Peter – Luther, Daniel (eds.). Bratislava, Ústav etnológie SAV 2001, s. 156–182. – Popření bezvýhradné garance rodiny k vlastní osobě ve všech třech případech, které jsme ověřovali rozhovorem, vycházelo z osobní zkušenosti nesouhlasu rodiny s životní či existenční volbou asistenta. Nebylo obousměrné.

⁸⁴ Odmítní bezvýhradné vlastní garance za člena rodiny bylo více pozicí asistentů starších než 35 let: Srov.: Žena, O, čes., dot. č. 45. – Žena, SŠ, čes.-rom., dot. č. 16. – Žena, SŠ, čes., dot. č. 18. – Muž, Z, čes., dot. č. 15. – Muž, Z, rom., dot. č. 21. – Muž, O, čes., dot. č. 22. – Žena, O, čes., dot. č. 23. – Muž, O, čes., dot. č. 32. – Žena, neuvvedeno, čes. dot. č. 36. – Žena, SŠ, sl., dot. č. 40. – Muž, Z, čes., dot. č. 34. – Žena, O, čes., dot. č. 49. – Žena, SŠ, čes., dot. č. 50.

⁸⁵ V anketě pouze pět asistentů odmítlo obousměrně rodinnou garanci: Muž, Z, čes., dot. č. 15. – Muž, Z, rom., dot. č. 21. – Žena, SŠ, sl., dot. č. 40. – Žena, O, čes., dot. č. 49. – Žena, SŠ, čes., dot. č. 50. V interview odmítli pouze tři dotázaní.

⁸⁶ Moravcová, M. – Turková, M.: Diskurs..., c. d., s. 169–172.

⁸⁷ Účelové setkání při řešení problémů uváděli někteří asistenti, kteří se pravidelně v rodině setkávají při oslavách. Srov. Žena, Z, čes., dot. č. 9. – Žena, SŠ, čes.-rom., dot. č. 16. – Žena, SŠ, čes., dot. č. 20. – Žena, SŠ, čes. dot. č. 44.

každodennosti českého města, a tedy jako součást vyrovnávacího procesu, který jde mimo názorové vyhraňování k vlastní etnické a národní jsočnosti.

Účast na zlomových okamžicích života členů rodiny považovala většina asistentů i pro sebe za platný závazek.⁸⁸ Nejvyšší závaznost byla dána účasti na pohřbu členů rodiny i širší příbuzenské skupiny.⁸⁹ Asistenti ji chápali jako významný projev osobitosti Romů. Dle výroku jedné asistentky: „U nás, když umře Rom, i když ho neznám, tak mu jdu na pohřeb, vyjadřuji mu tím úctu – romství.“⁹⁰ Z řad asistentů, kteří se jednoznačně deklarovali v romské národnosti, pak zazněla myšlenka, že pohřeb je projevem soudržnosti Romů. Pohřbu byla tedy přiřčena symbolická úloha skupinové integrace a symbolu romské jinakosti.

Ovšem současně vyvazování se z „povinnosti“ účastnit se přechodových fází života členů rodinného společenství, které signalizuje rozvolňování pevnosti rodinných pout, se v pozicích asistentů stalo realitou, a to realitou vázanou zejména na velká městská centra (Praha, Liberec, Ústí nad Labem, Ostrava).⁹¹ Toto vyvazování se projevuje třemi způsoby: omezením závazné účasti pouze na nejužší rodinu (rodiče, prarodiče, sourozenci), ohraničením závaznosti podmínkou osobního pozvání ze strany kompetentního pořadatele, tedy přijetím úzu zvaní (nikoli oznámení⁹²) a posunutím účasti z kategorie rodinného „závazku“ do kategorie individuálního rozhodnutí.

Vzdalování se tradičnímu ukotvení asistentů do rodových skupin jsme však doložili i ztrátou samotné znalosti existence těchto skupin.

Jazyková orientace. Jazyk, kterým romští asistenti hovoří ve své výchozí rodině (s rodiči), se různí již v základní volbě. Ta osciluje mezi češtinou,⁹³ slovenštinou, romštinou, maďarštinou a polštinou.⁹⁴ Různí se však i kom-

⁸⁸ Pocit závaznosti vyjádřil lapidárně jeden z asistentů: *Pro rodinu jsou to události velkého významu a ani nás nenapadne, že bysme tam nešli.* (Muž, O, čes. dot. č. 11.)

⁸⁹ Moravcová, M. – Turková, M.: *Diskurs...*, c. d., s. 170–171.

⁹⁰ Žena, O, rom., dot. č. 4.

⁹¹ Ze šesti romských asistentů, kteří již nepociťují účast na pohřbu člena rodiny jako závazek, jeden se v národnosti neoznačil, čtyři se deklarovali jako Češi a jedna asistentka se označila ve dvojí národnosti (romské a české).

⁹² Pozvání na rodinné setkání a jeho oznámení asistenti významově citlivě rozlišovali. Oznámení je směřováno rodině a pak platí závazek účasti. Naproti tomu zvaní je adresně určeno jednotlivcům: zvou se pouze ti, jejichž účast je chtěná.

⁹³ Dotaz zněl na hovorovou češtinu.

⁹⁴ Dotaz u češtiny zněl na romštinu, slovenštinu, maďarštinu, dialekt a „jiný“ jazyk, který měli asistenti doplnit.

⁹⁵ Žena, O, 31 let, interview č. 22.

binace, ve kterých asistenti uvedené jazyky v komunikaci s rodiči užívají. Analogické výsledky přinesla anketa i řízené rozhovory. Srov. tab. 7. Řečová komunikace asistentů v jejich výchozích rodinách tedy dokládá vysokou jazykovou variabilitu a schopnost aktuálního vrstvení jazyků, nikoli však jakoukoli sjednocující jazykovou orientaci. Převažujícím jazykem, kterým asistenti s rodiči hovoří, je ovšem čeština.

Tab. 7. Jazyková komunikace romských asistentů s vlastními rodiči s ohledem na používání češtiny – respondenti ankety

s rodiči hovoří	absolutně	v %
pouze česky	16	32,0
česky a dalším jazykem	29	58,0
pouze romsky	2	4,0
pouze jinými jazyky	2	4,0
chybí údaj	1	2,0
celkem	50	100,0

Vazbu mezi deklarovanou národností asistentů a základním charakterem jazykové komunikace běžné v jejich výchozím rodinném prostředí se nepodařilo doložit. Nepodařilo se však prokázat ani vazbu mezi přiznanou národností a preferencí určitého jazyka v uzavřeném rodinném kruhu. Srov. tab. 8. Ve skupině dotázaných romských asistentů se volba jazyka rodinné komunikace řídí znalostmi a zvyklostmi rodičů. Tyto znalosti pak jednoznačně podmiňuje lokální původ rodičů, tedy místo, kde vyrostli a prošli enkulturací. Nerozhoduje věk asistenta ani délka kontinuálního života rodiny v ČR. Srov. Příloha tab. X. Ve vlastní nukleární romské rodině určuje jazykovou orientaci manžel, v rodině etnicky smíšené český partner.⁹⁵

Pro romské asistenty jazyk nepředstavuje kulturní fenomén, o který by jakkoli opírali svou volbu přihlásit se k české, romské nebo slovenské národnosti. Příkladem lze uvést: romsky jako jediným dorozumívacím jazykem doma s rodiči mluví dva asistenti, kteří se deklarovali jako Češi,⁹⁶ avšak žádný z těch, kteří se deklarovali v romské národnosti. Naopak z devíti asistentů, kteří se přihlásili k romské národnosti, dva mluví s rodiči výlučně

⁹⁶ Žena, neuvedeno, čes., dot. č. 36. – Žena, O, čes., dot. č. 43.

⁹⁷ Žena, O, rom., dot. č. 24. – Žena, Z, rom., dot. č. 46.

Tab. 8. Jazyková komunikace romských asistentů s vlastními rodiči s ohledem na deklarovanou národnost asistentů (absolutně) – respondenti ankety

s rodiči hovoří	deklarovaná národnost						celkem
	česká	romská	Čech- Rom	sloven- ská	maďar- ská	neuvdl	
pouze česky ¹	11	2	2	–	–	1	16
česky ¹ a romsky	4	4	1	1	–	1	11
česky ¹ , romsky, slovensky	4	2	–	2	–	–	8
česky ¹ romsky, maďarsky	1	–	–	–	1	–	2
česky ¹ a slovensky ²	1	1	–	3	–	–	5
česky ¹ a maďarsky	3	–	–	–	–	–	3
slovensky a maďarsky	1	–	–	–	–	–	1
romsky a maďarsky	1	–	–	–	–	–	1
pouze romsky	2	–	–	–	–	–	2
nemá rodiče	1	–	–	–	–	–	1
celkem	29	9	3	6	1	2	50

Poznámky: ¹ Dotaz zněl na hovorovou češtinu.

² Jedna respondentka, která se deklarovala jako Češka, proklamovala, že s rodiči hovoří spisovnou češtinou a slovenštinou. Subjektivní pocit ovládnutí češtiny na nadstandardní úrovni rodilého mluvčího odpovídal realitě.

česky⁹⁷, jeden česky a slovensky⁹⁸. Dalších šest sice s rodiči hovoří česky i romsky (a slovensky), avšak čtyři uvedli češtinu jako důležitější než romštinu⁹⁹, jeden jako jazyk rovnocenný alternativní¹⁰⁰ a pouze jeden označil romštinu za jazyk dominantní.¹⁰¹ Řečeno jinak: deklarování v romské národnosti, které je uvědomělou sebeidentifikací v romství, nekoresponduje u asistentů s jazykovou orientací na romštinu v každodenní rodinné komunikaci.

Jazyk rodinné komunikace však pro 50 % anketou dotázaných asistentů, tedy těch, kteří v nejužším rodinném kruhu nepoužívají romštinu a hovoří jinak než romsky, není ani součástí romské etnické identity a ani součástí vazby k romským etnickým kořenům. Srov. tab. 8, Příloha tab. IX. V kon-

⁹⁸ Žena, SŠ, rom., dot. č. 10.

⁹⁹ Muž, Z, rom., dot. č. 21. – Žena, Z, rom., dot. č. 28. – Žena, O, rom. Dot. č. 35.

¹⁰⁰ Žena, O, rom., dot. č. 4.

¹⁰¹ Žena, Z, rom., dot. č. 28.

¹⁰² V anketě češtinu ve styku s rodiči za nejčastější jazyk komunikace označilo z 29 asis-

textu výpovědí sledovaného souboru asistentů tedy jazyk přestal být jednoznačným identifikujícím znakem a sjednocujícím ukazatelem romství.¹⁰² Jako identifikační znak ho tito asistenti nepotřebují ani s ním tak nepracují.

Prožívaná realita *jinakosti* se tedy liší od *jinakosti* deklarované, ukotvené v autostereotypech. Žitá *jinakost* asistentů obsahuje řadu kulturních prvků a sociálních institucí, které jsou ovlivněny kulturním prostředím českého města a modelovány globalizujícími nadnárodními kulturními trendy. Přestože tato *jinakost* dokládá integraci asistentů do občanské společnosti ČR, zůstává ve vztahu ke kultuře českého obyvatelstva *jinakostí*.

Postoj k romství

Postoj k vlastním etnickým kořenům byl v anketě sledován na souhlasu či odmítnutí tvrzení *je dobré být Romem*. Stanoviska asistentů naznačila nezanedbatelné zvažování. Celkem 19 asistentů (38 %) reálně vyjádřilo vlastní nejistotu společenského docenění. Pouze čtyři z nich však své zvažování vyjádřili jako absolutní negaci. Srov. tab. 9 a 10.

Naproti tomu výrazná většina asistentů se ke svému romství přihlásila jako k pozitivnímu životnímu východisku (62 %). Postoj těchto 31 asistentů svědčí o prosazujícím se sebedocenění. Dokládá významný proces přehodnocování názoru na vlastní společenské postavení – a to jak ve vztahu k občanské společnosti ČR, tak ve vztahu k většinové české společnosti. Pro tyto romské asistenty již v počátku profesní dráhy, která jim teprve otevírá vstup do řad moderní romské elity, je pozice společenského sebedopceňování, chápána jako jedna z identitních pozic Romů,¹⁰³ překonaná.

tentů, kteří se deklarovali jako Češi, celkem 20, z 9 asistentů, kteří se deklarovali jako Romové, celkem 7, z Čechů-Romů dva a ze Slováků pět. – Romštinu za *nejčastější* jazyk komunikace označili z deklarovaných Čechů tři (z nich dva jako jazyk jediný), z deklarovaných Romů dva. Jako *rovnocenný* jazyk komunikace češtinu a romštinu označili z deklarovaných Čechů dva, z deklarovaných Romů dva, z Čechů-Romů a ze Slováků vždy jeden. Slovenštinu označil za *nejčastější* v rodinné komunikaci z deklarovaných Čechů jediný a za *rovnocenný* češtině ze Slováků dva. Maďarštinu za *nejčastější* v komunikaci označil z deklarovaných Čechů jediný, za *rovnocenný* češtině tři. – O pozici češtiny u romských asistentů srov. též: Fafejtová, Tereza: Libres. In: *Zdi a mosty. Česko-romské vztahy*. Ed. Olga Šmídová, Praha, ISS FSV UK a Sdružení Biograf 2001, s. 126–127.

¹⁰³ Sebedopceňování Romů je opakovaně badateli – romisty označováno za jednu z identitních pozic Romů. Srov. např. Mann, Arne B.: *Problém identity ...*, c.d., s. 50–51, 60. Obdobně stanovisko však vyslovili v přímých rozhovorech i dva asistenti, kteří se přihlásili k uvědomělému romství.

Nejistotu společenského docenění, doloženou přijetím tvrzení *není dobré být Romem*, ve vyšším podílu vyjádřili asistenti, kteří se deklarovali v romské národnosti a ve dvojí národnosti. Uvědomělá pozice romského národního sebeuvědomění ani pozice dvojí národnosti tedy nekorespondovala s pocitem společenského uznání – pokud ovšem pozice neuznání nebyla postojem politickým. Na tuto rovinu sebeidentifikace jednotlivců z řad asistentů, tedy na přijetí role oběti, role neubližujícího, smírného a vše přežívajícího etnického společenství ukázaly přímé rozhovory.

Pozici *nevím zda je dobré být Romem* zastávali v anketě nejčastěji asistenti hlásící se k české národnosti. Naopak ti, co se deklarovali v národnosti slovenské, o hodnotě svého romství v ČR zapochybovali nejméně. Pro ně byl převažujícím stanoviskem pocit sebejistoty. Srov. tab. 9.

Tab. 9. Pozice romských asistentů k postavení Romů ve společnosti ve vztahu k deklarované národnosti – respondenti ankety

národnost	je dobré být Romem						celkem = 100 %
	ano		ne		nevím		
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	
česká	18	62,1	1	3,4	10	34,5	29
romská	6	66,7	2	22,2	1	11,1	9
Rom – Čech	1	33,3	1	33,3	1	33,3	3
slovenská	5	83,3	–	–	1	16,7	6
maďarská	1	100,0	–	–	–	–	1
neuvezená	–	–	–	–	2	100,0	2
celkem	31	62,0	4	8,0	15	30,0	50

Transparentněji než ve vztahu k deklarované národnosti se rozevření postojů k vlastním etnickým východiskům (k romství) ukázalo ve vztahu k sebezpočpení asistentů jako Čechů či ne-Čechů (volba mezi tvrzeními *jsem, nejsem, nevím zda jsem Čech*). Srov. tab. 10. Ti, co se nepočítávali Čechy, ze 75 % hodnotili romskou jsoucnost jako dobrou devizu vlastní existence. Pozice etnického sebedocenění byla pro většinu z nich součástí jejich sebeuvědomění v etnické *jinakosti*. Pozice ztotožnění se s češtvím naopak zvýšila úvahy nad společenskou pozicí Romů. Asistenti, kteří se ztotožnili s Čechy, ve vyšším počtu zvažovali společenskou „výhodnost“ být Romem v je obklopující většinové české společnosti. Jejich úvahy,

Tab. 10. Pozice romských asistentů k postavení Romů ve společnosti ČR ve vztahu k prohlášení *jsem/nejsem Čech* – respondenti ankety

pozice	je dobré být Romem						
	ano		ne		nevím		celkem = 100 %
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	
jsem Čech	12	54,5	1	4,5	9	40,9	22
nejsem Čech	15	75,0	2	10,0	3	15,0	20
nevím zda jsem Čech	4	50,0	1	12,5	3	37,5	8
celkem	31	62,0	4	8,0	15	30,0	50

vyjádřené stanoviskem *nevím, zda je dobré být Romem*, možno chápat i jako vnitřní argumentaci směřující k potvrzení správnosti vlastní volby.

Postoj k ČR

Výrazně menší pocit nejistoty projevili asistenti ve svém postavení občana ČR. Celých 72 % dotázaných označilo ČR za stát, proti němuž nemají výhrady ze své pozice občana. V opozici k této jistotě občanství bezvýhradně ČR zpochybnili jako stát, jehož je dobré být občanem, pouze tři asistenti, tedy jenom 6 %. Mezi nimi pak nebyl žádný z těch, kteří se deklarovali v české národnosti. Asistenti, co se označili v české a slovenské národnosti, se ve svém celku nejvíce ztotožnili s republikou. Docenili stát, jehož jsou občany. Srov. tab. 11.

Tab. 11. Pozice romských asistentů k ČR ve vztahu k deklarované národnosti

národnost	je dobré být občanem ČR						
	ano		ne		nevím		celkem = 100 %
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	
česká	23	79,3	–	–	6	20,7	29
romská	6	66,7	2	22,2	1	11,1	9
Čech – Rom	1	33,3	1	33,3	1	33,3	3
slovenská	5	83,3	–	–	1	16,7	6
maďarská	1	100,0	–	–	–	–	1
nevedl	–	–	–	–	2	100,0	2
celkem	36	72,0	3	6,0	11	22,0	50

Deklarace české národnosti v kontextu postojů asistentů korelovala se ztotožněním se s pozicí občana České republiky. Proto také dichotomie stanoviska *jsm/nejsem Čech* nijak neovlivnila základní ztotožnění se s občanskou společností republiky. I v této vazbě se otevírá otázka možné záměny identity národní za identitu občanskou, tedy otázka, v jaké výkladové poloze byl význam slova národnost asistenty pochopen.

Naproti tomu zastávané stanovisko *je, není, nevím zda je dobré být Romem* v pozicích asistentů ovlivnilo i postoj k ČR. Ti, co zpochybnili postavení Romů v republice, ve vyšším počtu zpochybnili republiku jako garanta pro občany. Nejistota sebedocenění v romství zvyšovala důraz na odmítnutí ČR.¹⁰⁴ Srov. Příloha tab. XII.

Zpochybnění občanství ČR jako dominující postoj zaznělo od asistentů působících v regionu severozápadních Čech a v Jihlavě.¹⁰⁵ Zůstalo současně stanoviskem převážně těch, kteří byli mladší třiceti let.¹⁰⁶

Závěr

Romové, kteří nastoupili novou profesní dráhu pedagogického asistenta, představují skupinu postojově a kulturně rozvrstvenou, avšak ukotvenou v kulturních kořenech romství.

Postoj k národní příslušnosti

1. Postoj asistentů k národnosti, kterou deklarují, osciluje od jednoznačného sebeuvědomění k naprosté neujasněnosti a tápání.
2. Preference české národnosti se ukázala základním deklarovaným postojem. V souvislosti s profesní pozicí asistentů jako zástupců Romů ve škole naznačuje určitý směr názorové orientace. Neznamená ovšem vždy bezvýhradné ztotožnění se s češtvím.
3. Vůle deklarovat se v romské národnosti zůstala pozicí menšiny. Přesto se ve srovnání s předběžnými výsledky sčítání lidu v roce 2001 projevila jako nadprůměrná. Lze ji chápat jako příznačný rys prosazujícího se romského národního sebeuvědomění této skupiny.

¹⁰⁴ Z 19 asistentů, kteří odpověděli: *není, nevím zda je dobré být Romem* celkem 10, t.j. 52,6 %, zpochybnilo i občanství ČR.

¹⁰⁵ Postoj, který k této otázce zaujali asistenti z měst severovýchodních Čech a Jihlavy neovlivnila situace realizování ankety. Dotazníky asistenti nevyplňovali týž den, neovlivňovali se tedy. – Zpochybnění občanství ČR zazněla i od některých asistentů z Brna (3), Ostravy (2), a Prahy (1).

¹⁰⁶ Z počtu 11 asistentů, kteří zpochybnili status občana ČR bylo osm mladších než třicet let.

4. Kvalitativně novou pozicí je sebeuvědomění ve dvojí národní identitě, která rovnocenně propojila češství s romstvím.
5. Někteří asistenti zacházejí s pojmy národnost a občanství v nerozlišujícím významu. Ztotožňují českou národnost a české občanství. V tomto postoji jsou ve svém chápání Romů i Čechy (občany ČR) zároveň.

Postoj k občanské identitě

1. S občanstvím České republiky se bezvýhradně ztotožnila převažující část romských asistentů.
2. Nejvýraznější zastánce občanství České republiky představovali ti asistenti, kteří se přihlásili k české a slovenské národnosti.

Postoj k etnickým východiskům

1. Postoj k vlastním romským kořenům naznačil výrazně se prosazující trend k sebedocenění. Přesto nejistotu svého společenského uznání někteří asistenti dosud nepřekonali.
2. Sebeoznačení se za Čecha, tedy zařazení se mezi Čechy a ztotožnění se s češtvím, zvyšuje nejistotu vnímání společenského respektování Romů. Naopak pozice uvědomělého odmítnutí češství posiluje pocit vlastního docenění.

Žitá a deklarovaná jinakost

1. Romství zůstalo prvoplánovým postojem a vjemem romských asistentů. Vědomí romské jinakosti bylo pro ně samozřejmé a všudypřítomné.
2. Asistenty deklarovaná a žitá jinakost se navzájem vzdalují. Žitá jinakost prochází procesem inovace. Přináší rozvolňování závaznosti dřívějších tradičních vazeb a kulturních zvyklostí, avšak současně vytváří nové kulturní modely. Vznikající a přijaté modely reflektují životní každodennost českého města. Lze je považovat za průvodní jev vyrovnávání, nikoli však ztrátu osobitosti.
3. Jednotlivci některé osobitosti romských kulturních tradic a vztahů začali povyšovat na symboly romství, tedy na symboly romské národní identity.

Vysvětlivky pasportizace terénních dat:

- Anketa – muž/žena, dosažené vzdělání, národnost, číslo dotazníku
Interview – muž/žena, dosažené vzdělání, rok narození/věk, číslo interview

Použité zkratky:

vzdělání	Z	– základní	národnost	Č	– česká
	O	– odborné		Č/R	– dvojí, česko-romská
	SŠ	– středoškolské		R	– romská
	VŠ	– vysokoškolské		S	– slovenská
	?	– neuvedený údaj		M	– maďarská

Příloha

Tab. I. Věková struktura souboru respondentů ankety

věk	absolutně v %	
do 20 let	3	6,0
21–25	10	20,0
26–30	8	16,0
31–36	6	12,0
36–40	9	18,0
41–45	4	8,0
46 a více	7	14,0
neuvedlo	3	6,0
celkem	50	100,0

Tab. II. Soubor respondentů ankety s ohledem na nejvyšší dosažené vzdělání

dosažené vzdělání	absolutně v %	
základní	10	20,0
odborné	21	42,0
středoškolské	15	30,0
vysokoškolské	1	2,0
neuvedeno	3	6,0
celkem	50	100,0

Tab. III. Romští asistenti podle místa bydliště a národnosti (absolutně)
– respondenti ankety

město bydliště	celkem	národnost					
		česká	romská	Čech- Rom	sloven- ská	maďar- ská	neuvedená
Praha	6	4	1	–	1	–	–
Most	2	1	1	–	–	–	–
Ústí nad Labem	5	2	2	–	1	–	–
Teplice	2	1	–	–	1	–	–
Frýdlant v Č.	1	–	–	1	–	–	–
Liberec	2	–	–	1	1	–	–
Semily	1	–	–	–	–	1	–
Pardubice	2	1	1	–	–	–	–
Police nad Met.	1	1	–	–	–	–	–
Česká Třebová	2	2	–	–	–	–	–
Aš	1	1	–	–	–	–	–
Velké Meziříčí	1	–	1	–	–	–	–
Jihlava	2	1	1	–	–	–	–
Brno	6	5	–	–	–	–	1 ¹
Znojmo	1	–	1	–	–	–	–
Třebíč	1	1	–	–	–	–	–
Břeclav	3	2	–	–	1	–	–
Krnov	1	–	–	1	–	–	–
Ostrava	5	4	1	–	–	–	–
ČR	3	2	–	–	–	–	1
Slovensko	1	–	–	–	1	–	–
neuvedeno	1	1	–	–	–	–	–
celkem	50	29	9	3	6	1	2

Poznámky: ¹ Respondent označil svou národnost slovem „Brno“.

Tab. IV. Romští asistenti podle národnosti a místa (státu) narození rodičů (absolutně)
soubor respondentů ankety

národnost	celkem	stát narození rodičů				
		ČR oba	SR oba	jeden ČR jeden SR	jeden ČR/SR jeden odjinud	neuveďl
česká	29	5	15	6	1	2
romská	9	2	4	2	–	1
Čech – Rom	3	–	1	2	–	–
slovenská	6	–	5	1	–	–
maďarská	1	–	–	1	–	–
neuveďl	2	–	–	1	1	–
celkem	50	7	25	13	2	3

Tab. V. Romští asistenti podle věku¹ a národnosti (absolutně)
soubor respondentů ankety

věková kategorie	celkem	národnost					
		česká	romská	Čech- Rom	sloven- ská	maďar- ská	neuveďená
do 20 let	3	2	1	–	–	–	–
21–25	10	6	2	–	1	–	1
26–30	8	5	1	2	–	–	–
31–35	6	4	1	–	1	–	–
36–40	9	5	3	–	1	–	–
41–45	4	1	–	–	3	–	–
nad 45	7	4	1	1	–	1	–
neuveďl	3	2	–	–	–	–	1
celkem	50	29	9	3	6	1	2

Poznámky: ¹ Věk stanoven dobou výzkumu, tzn. rokem 2001.

Tab.VI. Romští asistenti podle deklarované národnosti a nejvyššího dosaženého vzdělání (v procentech – 100 % = vzdělání)
– respondenti ankety

národnost	nejvyšší dosažené vzdělání					celkem
	základní	odborné	středoškolské	vysokoškolské	nevedl	
česká	40,0	61,91	66,7	–	66,7	58
romská	20,0	23,81	6,7	100 ¹	–	18
Rom - Čech	–	4,76	13,2	–	–	6
slovenská	30,0	4,76	6,7	–	33,3	12
maďarská	10,0	–	–	–	–	2
nevedl	–	4,76	6,7	–	–	4
celkem	100	100	100	100	100	100

Poznámky: ¹ Student vysoké školy pedagogické.

Tab.VII. Romští asistenti podle deklarované národnosti a nejvyššího dosaženého vzdělání (v procentech – 100 % = národnost)
– respondenti ankety

národnost	nejvyšší dosažené vzdělání					celkem
	základní	odborné	středoškolské	vysokoškolské	nevedl	
česká	13,8	44,8	34,5	–	6,9	100
romská	22,2	55,6	11,1	11,1 ¹	–	100
Rom – Čech	–	33,3	66,7	–	–	100
slovenská	50,0	16,6	16,6	–	16,6	100
maďarská	100,0	–	–	–	–	100
nevedl	–	50,0	50,0	–	–	100
celkem	20,0	42,0	30,0	2,0	6,0	100

Poznámky: ¹ Student vysoké školy pedagogické.

Tab. VIII. Osobnostní sebeidentifikace romských asistentů – respondenti ankety

sebeidentifikace	pořadí výpovědi						
	1	2	3	4	5	6	7
člověk	12	1	–	–	1	–	1
žena/muž	14	11	3	1	–	1	–
jméno	2	–	–	–	–	–	–
osobní charakteristika	8 ¹	14	14	27	24	24	20
Rom	1	–	3	1	–	–	1
občan ČR	1	–	–	–	–	–	–
status příbuzného	11	18	17	10	9	4	2
status přítele	–	–	1	3	1	1	1
status profesní	1	3	5	1	1	2	2
zájmové aktivity	–	1	3	–	2	1	–
celkem odpovědělo	50	48	46	43	38	33	27
neodpovědělo	–	2	4	7	12	17	23
celkem	50	50	50	50	50	50	50

Poznámka: ¹ V tom výrok jednoho asistenta, který se označil slovem černej.

Tab. IX. Jazyková komunikace romských asistentů s vlastními rodiči s ohledem na deklarovanou národnost asistentů (v procentech)
– respondenti ankety

s rodiči hovoří	deklarovaná národnost						celkem
	česká	romská	Čech- Rom	sloven- ská	maďar- ská	neuvěd- l	
pouze česky ¹	68,7	12,5	12,5	–	–	6,3	100 (= 16 ²)
česky ¹ a romsky	36,4	36,4	9,1	9,1	–	9,1	100 ³ (= 11 ²)
česky ¹ , romsky, slovensky	50,0	25,0	–	25,0	–	–	100 (= 8 ²)
česky ¹ romsky, maďarsky	50,0	–	–	–	50,0	–	100 (= 2 ²)
česky ¹ a slovensky	20,0	20,0	–	60,0	–	–	100 (= 5 ²)
česky ¹ a maďarsky	100,0	–	–	–	–	–	100 (= 3 ²)
slovensky a maďarsky	100,0	–	–	–	–	–	100 (= 1 ²)
romsky a maďarsky	100,0	–	–	–	–	–	100 (= 1 ²)
pouze romsky	100,0	–	–	–	–	–	100 (= 2 ²)
nemá rodiče	100,0	–	–	–	–	–	100 (= 1 ²)

Poznámky: ¹ Dotaz zněl na hovorovou češtinu. Jedna respondentka, která se deklarovala jako Češka, proklamovala, že s rodiči hovoří spisovnou češtinou. Subjektivní pocit ovládnutí češtiny na nadstandardní úrovni rodilého mluvčího odpovídal realitě.

² Údaj o absolutním počtu respondentů hovořících s rodiči příslušným jazykem, kombinací jazyků.

³ – 0,1

Tab. X. Jazyková komunikace romských asistentů s vlastními rodiči s ohledem na dosažený věk asistentů (absolutně)
– respondenti ankety

s rodiči hovoří	věk respondentů							neuv. celkem	
	do 20	21–25	26–30	31–35	36–40	41–45	nad 45		
pouze česky ¹	–	2	4	2	3	–	3	2	16
česky ¹ a romsky	2	2	2	–	1	2	1	1	11
česky ¹ , romsky, slovensky	–	3	1	1	2	1	–	–	8
česky ¹ romsky, maďarsky	–	1	–	–	–	–	1	–	2
česky ¹ a slovensky ²	–	1	–	1	1	1	1	–	5
česky ¹ a maďarsky	1	1	–	1	–	–	–	–	3
slovensky a maďarsky	–	–	1	–	–	–	–	–	1
romsky a maďarsky	–	–	–	–	–	–	1	–	1
nemá rodiče	–	–	–	1	–	–	–	–	1
pouze romsky	–	–	–	–	2	–	–	–	2
celkem	3	10	8	6	9	4	7	3	50

Poznámky: ¹ Dotaz zněl na hovorovou češtinu.

² Jedna respondentka, která se deklarovala jako Češka, proklamovala, že s rodiči hovoří spisovnou češtinou a slovenštinou. Subjektivní pocit ovládnutí češtiny na nadstandardní úrovni rodičeho mluvčího odpovídal realitě.

Tab. XI. Vyjádření *jsem/nejsem Čech* podle věku (absolutně)
– respondenti ankety

věk	celkem	ano	ne	nevím
do 20 let	3	1	1	1
21–25	10	3	5	2
26–30	8	4	3	1
31–35	6	4	1	1
36–40	9	4	5	–
41–45	4	1	2	1
46 a více	7	3	3	1
neuveдено	3	2	–	1
celkem	50	22	20	8

Tab.XII. Vyjádření *je/není/nevím, zda je dobré být občanem ČR* ve vztahu k prohlášení *je/není/nevím, zda je dobré být Romem*
– respondenti ankety

pozice k romství	celkem	z nich zaujalo pozice: být občanem ČR		
		je dobré	není dobré	nevím, zda je dobré
je dobré být R.	31	27	1	3
není dobré být R.	4	1	2	1
nevím, zda je dobré být R.	15	8	–	7
Celkem	50	36	3	11

Declared and Experienced Identity

Romany Teaching Instructors – A Reflection of Ethnic, Cultural and Civic Identity

Mirjam Moravcová, Miloslava Turková

The authors asked the question of ethnic, cultural and national self-image of a newly created Romany cultural elite – educational workers in the position of Romany teaching instructors. Based on the data collected through an empirical ethnographical research (by the method of sample survey and half-standardised interviews) with 45 % of instructors who worked in the 2000–2001 academic year on Czech nursery, elementary and vocational schools in 19 towns of the Czech Republic, they arrived at the following conclusions:

The Romanies who entered a new professional career of a teaching instructor make up a group whose attitudes and cultural background are diverse, but still anchored in the cultural roots of the Romany nation. The survey examines and defines a distinctive approach of the instructors to their nation, civic identity, and ethnic background, while it simultaneously formulates conclusions about the differences between 'otherness' which is really experienced and declared (in relation to the majority population) by them.

The attitude to nation

1. The instructors' attitude to their nation, they identify themselves with, oscillates from a clear-cut self-realization to absolute vagueness and hesitation.
2. The preference of Czech nation has proved to be the basic declared attitude. In connection with the instructors' professional position as representatives of Romanies in the school this indicates a certain direction of the orientation of

their views. But this does not always mean identification with the Czech nation without reservations.

3. The will to identify oneself with the Romany nation remained a position of a minority. Nevertheless, compared to the preliminary results of the population census taken in 2001 it proved to be quite sizable. One can understand this as a typical feature of a rising Romany ethnic self-realization of this group.
4. In terms of quality, there is a new position B self-realization in a double national identity, which has equally linked the Czech and Romany ethnic feelings.
5. Some instructors do not distinguish between the notions of national group and state citizenship. They identify the Czech nation with Czech citizenship. In such an attitude they are at the same time both Romanies and Czechs (the citizens of the Czech Republic).

The attitude to civic identity

1. An overwhelming majority of Romany instructors absolutely identified themselves with the citizenship of the Czech Republic.
2. The Czech Republic's citizenship was most strikingly stressed by those instructors who claimed the Czech and Slovak nation.

The attitude to the ethnic background

1. The attitude to one's own Romany roots has revealed a strongly rising trend of self-esteem. Despite this, some instructors have not overcome the uncertainty of their social acknowledgement.
2. If one identifies himself as a Czech, which means that he/she declares himself as part of the Czech nation, the perception of social acknowledgment of Romanies is strongly undermined. By contrast, if the Czech nation is consciously rejected, one's own self-esteem is strengthened.

The experienced and declared otherness

1. The feeling of belonging to the Romany nation has remained the overriding attitude and perception of Romany instructors. For them, the awareness of Romany otherness is taken for granted and ubiquitous.
2. The declared and experienced otherness of the instructors are moving apart. The experienced otherness is undergoing a process of innovation. This brings about a loosening of the binding character of former traditional links and cultural habits. On the other hand, this also creates new cultural models. The arising and adopted models reflect the day-to-day life of Czech towns. One can consider them as a by-product of closing the gap behind the majority society, but this does not involve any loss of singularity.
3. Some individuals have started to raise some peculiarities of Romany cultural traditions and relationships to the position of symbols of the Romany distinctiveness, which means to the symbols of Romany ethnic identity.